

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ЖЕМОЙДА ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 339.13:631.57:637

**ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ НА РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ
ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант доктор економічних наук, професор,
академік НААН
Кваша Сергій Миколайович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
проректор з навчальної і виховної роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Губені Юрій Едвардович,
Львівський національний аграрний університет,
завідувач кафедри права та підприємництва

доктор економічних наук, професор
Дем'яненко Сергій Іванович,
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
завідувач кафедри економіки
агропромислових формувань

доктор економічних наук, професор
Пугачов Микола Іванович,
Національний науковий центр «Інститут
аграрної економіки» Національної академії
аграрних наук України,
заступник директора з наукової роботи

Захист відбудеться «15» вересня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.01 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Генерала Родимцева, 19, навчальний корпус № 1, кімната 97

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розісланий «14» серпня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Балановська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення продовольством на сьогодні є однією з найактуальніших глобальних проблем, які потребують вирішення не лише на рівні окремої країни чи регіону, але й у масштабах всього світу. Збільшення чисельності населення, зростання його купівельної спроможності, зменшення використання земель для потреб сільськогосподарського виробництва, погіршення якості водних ресурсів – все це в сукупності підвищує попит на харчові продукти.

Водночас кількість країн, які є основними виробниками в світі, в першу чергу нетто-експортерів, досить обмежена, тому цінність кожної з них для світового ринку продовольства зростає. Також дедалі більшого значення набувають питання продовольчої безпеки, забезпечення населення харчовими продуктами у достатній кількості, відповідної якості та за доступними цінами, особливо в умовах значної волатильності останніх. Внаслідок цього і перед виробниками, і перед урядами постає дилема: зосередитись на внутрішньому виробництві, і як наслідок, насиченні внутрішніх ринків або реалізовувати експортоорієнтовану політику покращення торговельного балансу. В окремих випадках це може спричинити протиріччя між державою, виробниками та споживачами, оскільки стабілізація внутрішніх ринків часто досягається через обмеження експорту.

Питання формування попиту та пропозиції на ринку завжди привертало увагу науковців, що пояснюється, в першу чергу, існуванням значного різноманіття ринків, кожен з яких характеризується рядом специфічних ознак. Якщо попит формується на світовому рівні (з урахуванням потреб усіх жителів планети), то пропозиція є категорією, обмеженою колом виробників (країн), розташованих у придатних для ведення сільського господарства регіонах. Досягнення загального економічного ефекту від виробництва продовольства, згідно з класичним науковим твердженням, можливе за умови врівноваження інтересів усіх учасників ринку (виробника, споживача та держави). Однак, в сучасному світі вільного руху товарів, капіталів та робочої сили, прийняті рішення однією країною щодо нарощування або обмеження обсягів виробництва впливають також на інших, змінюючи рівновагу та наслідки для економічних груп інтересів. Разом з тим, як показує практика, такі зміни, внаслідок впливу на них надлишкової пропозиції, не завжди призводять до зменшення суспільного добробуту та доходів споживачів і виробників для країн, які є нетто-експортерами, особливо в умовах сприятливої кон'юнктури зовнішнього сегменту ринку.

Пропозиція, як об'єкт регуляторного впливу, знайшла своє місце в поглядах нобелівських лауреатів (П. Круман, Т. Серджан, К. Сімс, Дж. Стігліц, Ж. Тіроль), особливо в частині дослідження торговельних моделей і місць розташування економічної активності, причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці, ринковій владі та регулюванні.

Проблема формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції привертає дедалі більшу увагу науковців різних країн. Серед зарубіжних дослідників, які глибоко вивчали дану проблему, варто виділити Дж. Бартфельда, О. Валя, А. Вомака, Г. Вебера, У. Кьостнера, С. Маквелла, Р. Мандела, В. Мейерса, Р. Слатера, Г. Фішера, К. Фрохберга, Ф. Фуллера, Д. Хейеса, У. Шнейдера. Вказані питання також знайшли своє відображення в працях вітчизняних науковців, таких як

Г. Балабанов, О. Бородіна, О. Гойчук, Ю. Губені, Ю. Данько, С. Дем'яненко, А. Діброва, Т. Зінчук, І. Кавецький, С. Кваша, О. Красноручський, П. Макаренко, О. Новосьолов, Т. Осташко, Б. Пасхавер, М. Пугачов, Р. Саблук, О. Скидан, П. Сухий, Р. Тринько, І. Червен, О. Школьний, О. Шпикуляк, О. Шпичак та ін.

Віддаючи належне науковому доробку вчених слід зазначити, що в нинішніх умовах фінансових викликів проблеми формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції є недостатньо вирішеними і потребують подальшого дослідження. Предметом наукових пошуків сьогодні залишаються проблеми ефективного використання ресурсів для власного виробництва продукції, регулювання доступу до ринків інших країн, ціни, коригування існуючих підходів до формування пропозиції з урахуванням необхідності забезпечення продовольчої безпеки окремих держав, розробка адаптованих до нових умов методів державного регулювання пропозиції та необхідність забезпечення ринкової рівноваги. Актуальність і практична значущість вирішення зазначених проблем зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили мету та задачі, а також об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України за темами: «Державне регулювання ринків агропродовольчої продукції на основі їх моніторингу та прогнозування» (номер державної реєстрації 0106U005709), у межах якої здобувачем запропоновано підходи до формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, в основу яких покладено розподіл продуктів харчування на однорідні групи за принципом комплементарності та субституційності; «Розробка модельних інвестиційних проектів» (номер державної реєстрації 0106U005239), де використано розробки здобувача щодо державного фінансування інвестиційних проектів в агропромисловому комплексі; «Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства на 2006–2010 рр.» (номер державної реєстрації 0106U005238), у межах якої автором запропоновано підходи до фінансового забезпечення перспективних напрямів розвитку ринку агропродовольчої продукції; «Розробка стратегії стимулювання і просування продукції агропромислового виробництва на ринки країн ЄС в умовах завершення формування ЗВТ з ЄС» (номер державної реєстрації 0111U008455), де здобувачем розроблено пропозиції щодо нарощування експорту агропродовольчої продукції на основі аналізу щільності торговельних зв'язків; «Моделювання економічних наслідків введення обмежень на експорт сільськогосподарської продукції для держави, виробників і споживачів при формуванні ЗВТ з країнами ЄС» (номер державної реєстрації 0112U005563), у межах якої автором розроблено теоретико-методичні засади формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції в умовах інтеграції України та ЄС; «Формування середньо- та довгострокових пріоритетів розвитку аграрної політики України та обґрунтування підходів до їх реалізації» (номер державної реєстрації 0112U002709), у межах якої здобувачем проведено аналіз виробництва і споживання вітчизняної агропродовольчої продукції та надано рекомендації щодо методики формування пропозиції з врахуванням концентрації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України, які сприятимуть уникненню волатильності цін, досягненню ринкової рівноваги та забезпеченню суспільного добробуту.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки й вирішення таких основних задач:

- поглибити розуміння поняття «ринку агропродовольчої продукції» через уточнення його економічної сутності для забезпечення необхідної теоретичної бази дослідження;

- систематизувати чинники, які впливають на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, для визначення необхідності та можливості її коригування;

- обґрунтувати теоретичну сутність пропозиції за допомогою визначення її основних складових, що дає змогу розширювати та систематизувати понятійно-категоріальний апарат;

- запропонувати наукові підходи до регулювання пропозиції з урахуванням сукупності чинників, що впливають на неї, з метою максимального задоволення потреб споживачів агропродовольчої продукції;

- проаналізувати специфіку зміни пропозиції залежно від регіональних особливостей та сезонності виробництва з метою формування дієвої системи її регулювання;

- сформуувати теоретико-методичні засади державного регулювання пропозиції на ринку агропродовольчої продукції для забезпечення продовольчої безпеки;

- розкрити тенденції формування пропозиції на зовнішньому сегменті ринку агропродовольчої продукції та визначити місце України на ньому з метою розширення позицій вітчизняних товаровиробників на світовому ринку;

- оцінити обсяг внутрішнього виробництва основних видів сільськогосподарської продукції з метою визначення можливостей галузі у задоволенні потреб внутрішнього ринку та виявлення експортного потенціалу використання конкурентних переваг на зовнішньому сегменті ринку агропродовольчої продукції;

- обґрунтувати підходи щодо оцінки конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, з урахуванням критерію щільності торгівлі на світовому ринку, з метою нарощування експорту продовольства та виявлення торгівельних перспектив для України;

- розробити механізми формування продовольчих запасів з метою оптимізації витрат на забезпечення стабілізаційної функції держави.

Об'єктом дослідження є процес формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних та організаційно-практичних засад формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції.

Методи дослідження. Методологічною та теоретичною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання,

фундаментальні положення економічної теорії та теорії маркетингу, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з теоретико-методологічних питань регулювання ринків, а також досягнення світової науки у вирішенні проблем формування пропозиції.

Поставлені в дисертаційній роботі задачі вирішувалися за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів. Із загальнонаукових використовувалися наступні методи: дедукції (при побудові структури роботи в логічному взаємозв'язку і вивченні предмета загалом, єдності та взаємозалежності його окремих складових частин), індукції (при формуванні загальних висновків щодо проведеного дослідження), абстрактно-логічний та синтезу (при уточненні тлумачень категоріального інструментарію обраної теми дослідження), аналізу (при розробці класифікацій пропозиції, вивченні тенденцій формування пропозиції на ринку, обробці отриманих результатів) та історичний (при вивченні еволюції розвитку підходів до економічної сутності пропозиції).

Крім загальнонаукових методів дослідження в дисертаційній роботі використовувалися такі спеціальні методи: факторного аналізу (при дослідженні впливу окремих факторів на формування пропозиції), розрахунково-конструктивний та порівняння (при обґрунтуванні прогнозу пропозиції на ринку агропродовольчої продукції та порівнянні фактичних і попередніх даних), табличний та графічний (при аналізі та оцінці інформації), матричний (при дослідженні торговельних зв'язків за критерієм «щільності»), економіко-статистичний (при виявленні та встановленні причинно-наслідкових зв'язків), кореляційного аналізу (при визначенні щільності, характеру зв'язку та залежності між факторами впливу і результативними показниками формування пропозиції на продукти харчування), цільового програмування, прогнозування та планування (при обґрунтуванні перспектив розвитку ринку агропродовольчої продукції) та інші методи дослідження економічних процесів і явищ.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні дані Державної служби статистики України та міжнародних організацій, аналітичні огляди і звітні дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, а також результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних, методологічних і методичних положень та практичних рекомендацій, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему щодо формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України. Найбільш важливими науковими результатами, які містять елементи наукової новизни, є такі:

вперше:

- запропоновано зміни в наукове тлумачення змісту терміну «пропозиція» з методологічним виділенням її складових на очікувану (тобто товари, які в цілому реально можуть бути представлені на ринок внаслідок їх виробництва, імпорту та наявних перехідних запасів), приховану (тобто товари, обсяги, джерела походження та наявність яких достеменно не відомі), та зв'язану (тобто сукупність товарів, які тимчасово представлені на внутрішньому ринку, однак зв'язані експортними

зобов'язаннями), що в сукупності дозволяє об'єктивно оцінити стан пропозиції на внутрішньому й зовнішньому сегментах ринку та дає можливість визначати і застосовувати відповідні інструменти регулювання для досягнення ринкової рівноваги (С. 10–11);

- обґрунтовано науковий підхід до класифікації пропозиції за групами агропродовольчої продукції з урахуванням ознак комплементарності та субституційності, що дає змогу досягнути балансу споживання продовольства на засадах врахування його якісних та харчових властивостей (С. 12–14);

- розроблено методологічний підхід до формування необхідних обсягів продовольчих запасів з урахуванням прогнозу пропозиції майбутніх періодів, що дозволяє передбачати відповідний обсяг видатків державного бюджету на засадах уникнення додаткових витрат та досягнення соціальної складової цінового ефекту (С. 27–30);

удосконалено:

- трактування економічного змісту поняття «ринку агропродовольчої продукції» як системи економічних відносин, спрямованої на задоволення інтересів усіх його учасників, в продовольчих ресурсах з метою урівноважені попиту та пропозиції, що наближає наукове та управлінське розуміння змісту пропозиції на ринку для розробки методичних підходів до її формування та використання відповідних інструментів впливу (С. 8–9);

- методичний підхід до регулювання пропозиції з урахуванням прогнозів обсягів внутрішнього виробництва та цінової кон'юнктури ринку для вирівнювання пропозиції в просторі – формування з урахуванням регіональної специфіки, та часі – залежність пропозиції від сезонності виробництва та досягнення паритету доходів виробників і споживачів (С. 14–16);

- методичний підхід до визначення оптимальних напрямів та способів позиціонування українських товаровиробників на світовому ринку шляхом застосування індексів концентрації та спеціалізації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, що дозволяє забезпечити використання існуючих порівняльних переваг (С. 18–22);

набули подальшого розвитку:

- твердження щодо домінування впливу національного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів на формування пропозицій продовольства та віднесенню України до країн не експортерів за основним переліком експортоорієнтованих товарів (С. 9–10);

- систематизація інституціональних рівнів державного впливу на формування та стимулювання пропозиції, а також забезпечення продовольчої безпеки через запропонований трирівневий підхід, що перерозподіляє роль учасників ринку при здійсненні фінансових та товарних інтервенцій, підвищує значення ринкових регуляторів, зокрема державного інтервенційного агента та аграрної біржі й забезпечує доступ виробників до організованого ринку (С. 16–18);

- концептуальний підхід до оцінки необхідності державного втручання залежно від рівня задоволення в ринок агропродовольчої продукції залежно від рівня фізичного та економічного задоволення споживчих потреб населення за

рахунок власного виробництва агропродовольчої продукції та з урахуванням тривалості технологічного циклу виробництва (С. 23–25);

- методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції шляхом моделювання пропозиції на зовнішньому сегменті ринку через застосування критерію щільності торгівлі, який базується на виділенні найвагоміших спонукальних чинників впливу на торгівлю для забезпечення зміни географічної структури національного експорту в умовах необхідності пошуку нових ринків збуту (С. 26–27).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення та висновки дисертаційного дослідження можуть використовуватися в роботі органами законодавчої та виконавчої влади як для визначення підходів щодо регулювання внутрішнього ринку агропродовольчої продукції, так і для формування обґрунтованої зовнішньоторговельної політики держави. Результати дисертаційного дослідження у вигляді рекомендації щодо формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції прийнято до використання Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України (довідка № 04-11/15-180 від 04.12.2012 р.), Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка № 37-11-2-15/5154 від 06.04.2015 р.), Асоціацією «Український клуб аграрного бізнесу» (довідка № 113 від 15.04.2015 р.) та Національним університетом біоресурсів і природокористування України при викладанні курсів «Аграрна політика», «Біосоціальна економіка», «Глобальна економіка», «Державне регулювання економіки» (акт впровадження від 01.04.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження. Наукові положення, результати, висновки і пропозиції, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані здобувачем особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях, симпозіумах і круглих столах, зокрема: XII Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu «Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w UE – wyzwania i szanse» (Warszawa, Polska, 21–23 września, 2005); IAMO Forum 2006 «Agriculture in the Face of Changing Markets, Institutions and Policies: Challenges and Strategies» (Halle, Germany, 29 June – 1 July, 2006); Науково-практичній конференції «Фінансування та кредитування аграрного сектора: проблеми та перспективи» (м. Мелітополь, 4–6 вересня 2006 р.); XIII Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu «Rynek rolny i żywnościowy w otoczeniu krajowym i międzynarodowym» (Poznan, Polska, 19–23 września, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державна політика та стратегія реформування економіки України в XXI сторіччі» (м. Полтава, 27 березня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених Сумського національного аграрного університету (м. Суми, 4–6 квітня 2007 р.); International workshop «The Path of Internationalisation and Integration in the Europe of Regions» (Bucharest, Romania, 25–28 April, 2007); IV Konferencja Międzynarodowa «Rozwój

Europy Bałtyckiej. Międzynarodowa i przygraniczna współpraca gospodarcza w kontekście integracji europejskiej» (Torun , Polska, 15–16 czerwca, 2007); XIV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu «Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej», (Krakow, Polska, 18–20 września, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність продукції АПК України та вимоги СОТ» (м. Київ, 4–5 жовтня 2007 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми економіки, управління, фінансів і обліку в період становлення ринку землі» (м. Сімферополь, 2–3 листопада 2007 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Ринкова трансформація економіки АПК» (м. Харків, 27–28 листопада 2007 р.); IAMO Forum 2008 «Agri-Food Buisness: Global Challenges-Innovative Solution» (Halle, Germany, 25–27 June, 2008); Green Week Scientific Conference 2009 (Berlin, Germany, 14–15 January, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво» (м. Луцьк, 21–22 травня 2009 р.); Joint FAO-IAMA Workshop within 19th Annual World Forum & Symposium «Agribusiness and Agro-industries Development in Central and Eastern Europe» (Budapest, Hungary, 20–21 June, 2009); 113th EAAE seminar «A resilient European food industry and food chain in a challenging world» (Chania, Crete (Greece), 3–6 September, 2009); Міжнародному семінарі молодих вчених: «Глобальні проблеми і перспективи у галузі сільськогосподарських досліджень» (м. Київ, 11 грудня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стан та перспективи розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності» (м. Вінниця, 18–19 травня 2011 р.); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Аграрна політика України: виклики сьогодення та перспективи розвитку» (м. Київ, 3 червня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічний розвиток агропромислового виробництва та природоохоронної сфери в умовах глобалізації і регіональних викликів» (м. Київ, 24–25 жовтня 2011 р.); II International Scientific-Practical Conference «Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture» (Tbilisi, Georgia, 11–12 October, 2013); International Conference «The New EU Agricultural Policy – continuation or revolution?» (Jachranka, Poland, 9–11 December, 2013); International Conference «WPR a konkurencyjność polskiego i europejskiego sektora żywnościowego» (Józefów, Polska, 26–28 listopada, 2014).

Публікації. За результатами проведених досліджень автором опубліковано 44 наукові праці загальним обсягом 57,8 друк. арк., з яких 1 – одноосібна монографія обсягом 18,5 друк. арк., 3 – колективних монографії (здобувачеві належить 3,6 друк. арк.), 13 статей – у наукових фахових виданнях обсягом 17,8 друк. арк. (у тому числі 2 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз), 9 статей – у наукових періодичних виданнях іноземних держав обсягом 9,3 друк. арк., 4 статті – в інших виданнях обсягом 2,5 друк. арк. та 14 – матеріалів конференцій обсягом 6,1 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел із 432 найменувань, додатків. Основний зміст викладено на 372 сторінках друкованого тексту, дисертація містить 30 таблиць, 84 рисунки та 29 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації одержаних результатів, окреслено особистий внесок здобувача.

У першому розділі **«Теоретичні засади формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції»** розглянуто еволюцію підходів до визначення сутності ринку з точки зору економічної теорії, розкрито теоретичні засади формування пропозиції та поняття ринку агропродовольчої продукції.

Оскільки місце, роль та поведінка попиту на ринку достатньо вивчені, в проведеному дослідженні запропоновано визнати попит на агропродовольчу продукцію безумовним, а його рівень – на рівні фізіологічних потреб людини у продуктах харчування, поживних речовинах та енергетичній цінності. Встановлено, що забезпечення населення продовольством – одне з найактуальніших стратегічних завдань для будь-якої держави, особливо в умовах, коли внаслідок зниження продовольчого потенціалу агропромислового комплексу спостерігається різкий спад виробництва продукції сільського господарства в світі. Недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції часто призводять до заміни їх на внутрішньому ринку імпортними аналогами. Як наслідок, це спричиняє зростання цін і дефіциту якісної продукції. Визначено, що для задоволення потреб населення в продуктах харчування необхідним є виважений підхід щодо державного втручання у формування продовольчого ринку, який ґрунтується на законах ринкової економіки.

У процесі дослідження встановлено, що механізм формування і функціонування агропродовольчого ринку являє собою взаємодію об'єктивно діючих чинників, явищ і процесів у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання продовольчих товарів. Функціонування ринку продовольства визначається співвідношенням потреб сільського і міського населення, внутрішніх виробничих можливостей і ресурсів виробництва, розвиненістю торговельних і зв'язків та інфраструктури. Виявлено, що урахування усіх цих факторів є складним, але необхідним завданням дослідження проблеми формування пропозиції.

Характеризуючи систему взаємовідносин виробників і споживачів сільськогосподарської продукції, харчових продуктів, їх окремі види (товари та товарні групи), вектори (імпортозалежність та експортну орієнтованість), а також рівні (глобальний, регіональний, національний, локальний), ряд вітчизняних і зарубіжних учених використовують терміни «агропродовольчий ринок», «аграрний ринок», «продовольчий ринок» та «ринку агропродовольчої продукції».

У дисертації обґрунтовано різницю між визначеннями агропродовольчого ринку та ринку агропродовольчої продукції. Так, в роботі запропоновано розглядати агропродовольчий ринок як територіальну соціально-економічну систему, що формується в умовах значного зосередження виробництва сільськогосподарських і продовольчих товарів та просторової диференціації споживання продукції відповідно до закономірностей географічного поділу та зайнятості населення. Він розвивається на основі взаємодії між попитом і пропозицією агропродовольчої

продукції за допомогою цінового механізму, вільного руху товарів від виробника до споживача через канали біржової, оптової та роздрібної торгівлі, рівноправності й конкуренції різних форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі. На відміну від агропродовольчого ринку, ринок агропродовольчої продукції є економічною системою, що ґрунтується на врівноваженні попиту та пропозиції за допомогою системи ринкового ціноутворення та конкуренції, яка покликана забезпечити реалізацію інтересів виробників та інших суб'єктів ринку. Вищевказані інтереси мають різноспрямований характер і містять у собі набір нормативно-правових організаційно-економічних, фінансових, соціальних потреб на мікро-, мезо- і макрорівнях.

Встановлено, що оскільки ринок продовольчої продукції разом із ринком аграрної продукції є складовими єдиного ринку агропродовольчої продукції, то загальний механізм їх побудови з багатьох напрямів збігається. Серед основних складових економічного механізму формування та функціонування ринку агропродовольчої продукції виділено попит, пропозицію, ціну та конкуренцію.

Ґрунтуючись на законі пропозиції, що був об'єктом досліджень класиків економічної думки, які розвинули ідеї аналізу попиту і пропозиції через досягнення ринкової рівноваги, можна стверджувати, що саме даний закон слугував основою для подальшої еволюції ряду теорій. Так, учені висунули теорію про те, що політику впливу на попит має замінити політика впливу на пропозицію, оскільки, на їхню думку, сукупний попит залежить від сукупної пропозиції. Тому, визначивши попит на агропродовольчу продукцію безумовною категорією, в роботі виокремлено основні чинники, що впливають на попит та пропозицію (рис. 1).

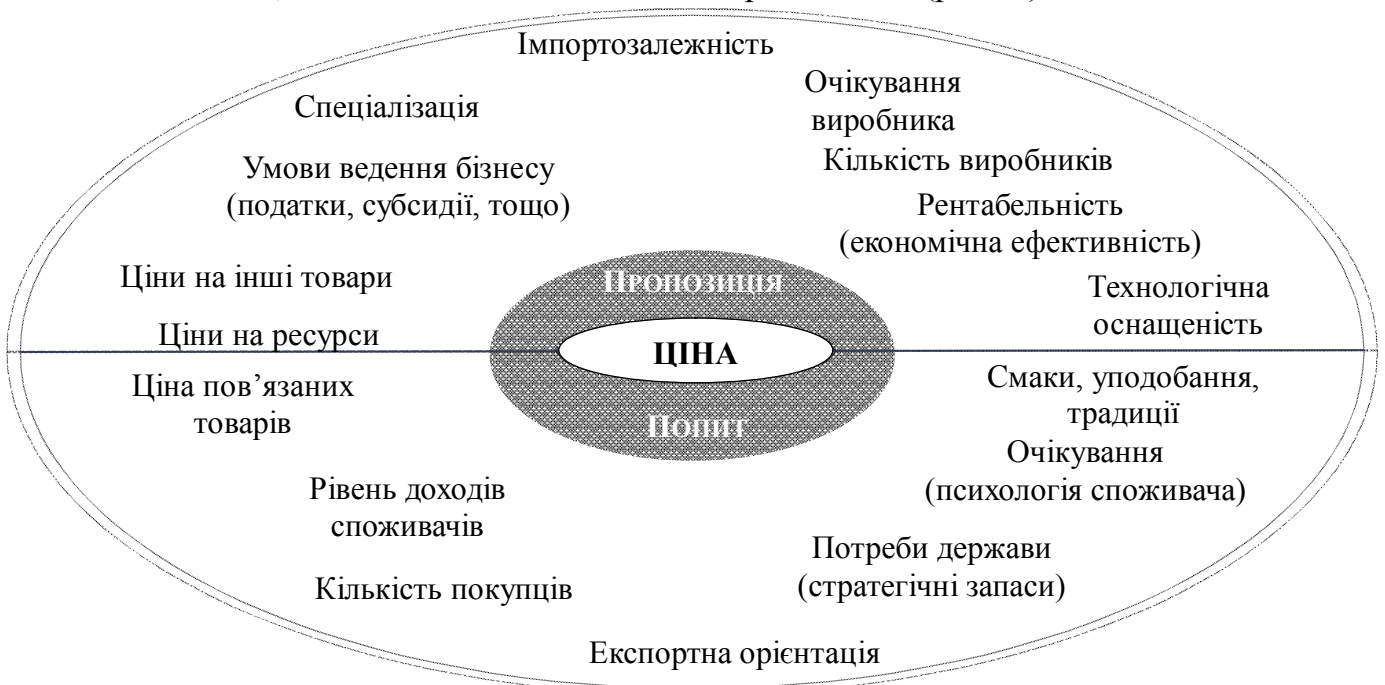

Рис. 1. Основні чинники, які впливають на попит та пропозицію на ринку агропродовольчої продукції

У дисертаційній роботі проведено комплексний аналіз чинників які впливають на пропозицію і значною мірою визначають її обсяг. До них віднесені виробничі

(вартість, кількість та структура ресурсів), споживчі (кількість та структура споживачів, їх очікування, рівень задоволення потреб), цінові (гуртові та роздрібні ціни) та неринкові (рівень зарегульованості, державної підтримки, зміни клімату тощо).

Обґрунтовано, що характеризуючи пропозицію на ринку агропродовольчої продукції, варто розрізнити її складові – очікувану (S_0), зв'язану (S_I) та приховану (S_{II}) (рис. 2). При цьому за критерії даної класифікації було взято рівень впливу на ринкову ціну та можливість впливу на пропозицію з боку ринкових та державних інститутів.

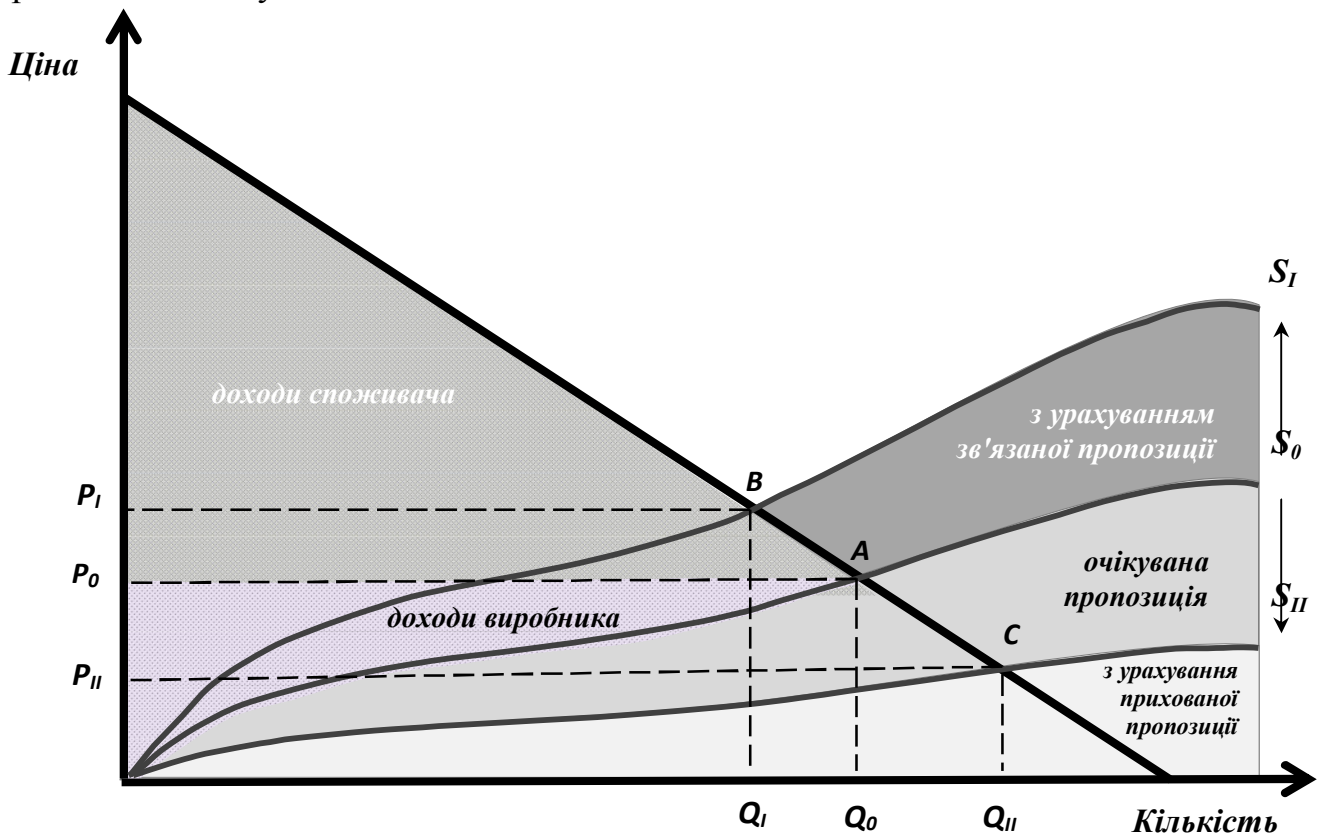

Рис. 2. Розподіл складових пропозиції на ринку агропродовольчої продукції

Зв'язана пропозиція (S_I) розглядається як сукупність товарів, що представлені на ринку, однак орієнтовані на експорт (а отже пов'язані довгостроковими контрактними зобов'язаннями), і тому не створюють відповідного цінового тиску при формуванні внутрішнього ринку. Так, у випадку, якщо загальні обсяги виробництва, наприклад пшениці, у 2013 році становили 22,3 млн тонн (Q_0), то можна очікувати обсяги ринкової пропозиції на рівні, що значно перевищує потребу (близько 9,5–10 млн тонн для нашої країни). У такому випадку, як це показано на рис. 2, ціна внутрішнього ринку мала б знижуватись до рівня P_{II} , що створювало б додаткову напругу в середовищі виробників. Однак, оскільки Україна, будучи нетто-експортером пшениці, уклала угоди на експортні поставки за визначеними цінами (P_I) й щорічно експортує понад 12,8 млн тонн пшениці (Q_I), саме зв'язана пропозиція виступає ключовим стабілізуючим чинником досягнення ринкової рівноваги (т. А за рівня ціни P_0). В ході дослідження запропоновано розглядати очікувану пропозицію як сукупність товарів, представлених на ринку, тоді як

прихована пропозиція – сукупність товарів, які хоч і представлені на ринку, однак джерела походження та обсяги їх надходження на ринок не можуть бути визначеними або відстеженими. До цієї категорії можна віднести, в першу чергу, продукцію, вироблену господарствами населення та реалізовані за межами організованого ринку (овочі, фрукти, м'ясо та молокопродукти), а також товари, які всупереч здійснюваним державою захисним заходам можуть потрапити на митну територію країни контрабандними (так званими «чорним» або «сірим») шляхами. Вони, незважаючи на їхній статус, можуть створювати суттєвий тиск на ринкову ціну, тому їх існування не варто ігнорувати.

Отже, під пропозицією слід розуміти сукупність товарів, які представлені на ринку з урахуванням зв'язаної, очікуваної та прихованої її складових. Встановлено, що вищенаведена класифікація пропозиції на ринку агропродовольчої продукції дозволяє об'єктивніше оцінювати стан та обсяги пропозиції як у середині країни (а отже формувати внутрішню регуляторну політику), так і на зовнішньому сегменті ринку (відповідно формувати політику позиціонування та використання конкурентних переваг).

За результатами проведеного дослідження визначено, що формування і розвиток ринку агропродовольчої продукції зумовлені, насамперед, наявністю розвиненого сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості з обсягами товарної продукції і послуг, що забезпечують участь країни у формуванні внутрішньо-територіальних і міжтериторіальних зв'язків стосовно продовольчих товарів. Однак фізична та економічна доступність (наявність необхідної кількості товарів і платоспроможного попиту) не завжди є достатніми умовами для забезпечення взаємодії виробників і споживачів. Іншою необхідною передумовою є існування сукупності галузей, які обслуговують процеси обміну між ними – інфраструктури ринку, частину якої становлять торгові підприємства. Обґрунтовано, що саме ці проблеми виявилися найскладнішими для багатьох аграрних підприємств України на початковому етапі входження в ринкові відносини.

У другому розділі **«Методологія економічного дослідження ринку агропродовольчої продукції»** висвітлено методологічні підходи до дослідження пропозиції та її місця у формуванні макроекономічної рівноваги, розглянуто пропозицію в якості регулятора внутрішнього та зовнішнього ринків, визначено методичні засади формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції.

Проведене дослідження дало підстави виокремити ряд особливостей щодо формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції порівняно з пропозицією в інших сферах економіки. Поряд з експортною орієнтацією окремих видів продукції та частиною продукції, яка реалізується на ринку, також має місце значна частка пропозиції, яка створюється у господарствах населення, а отже не має ознак товару. Вона не об'єднується в партії, не реалізується через організований ринок, а власне споживання не враховується при формуванні балансу попиту і пропозиції.

Встановлено, що найпомітніша різниця між ринковими і неринковими товарами простежується при формуванні ціни на ринку. У відкритій економіці ціна на товари визначається цінами на світовому ринку (вираженими, наприклад, у одній

з валют, прийнятих для міжнародних розрахунків) та конвертується через обмінний курс у ціну внутрішнього ринку. В закритій економіці ціни на товари визначаються виключно внутрішньою пропозицією та попитом.

Результати емпіричних досліджень, в яких оцінювалася реакція пропозиції на зміну ціни для різних видів агропродовольчої продукції, окремих регіонів та ринків, характеризувались досить високою волатильністю та виявились частково суперечливими, оскільки показники еластичності пропозиції для окремих груп товарів суттєво коливались. Середні значення короткострокової еластичності знаходились в межах від нуля до однієї третьої (низький вплив), а довгострокової – від однієї третьої до двох третіх (помірний вплив). Вплив сукупної пропозиції, як правило, був значно нижчим для окремих видів продукції.

У ході дослідження виявлено, що на практиці складно передбачити відповідну реакцію пропозиції на зміну економічних параметрів, однак можна визначити напрям і інтенсивність впливу окремих показників. Такі зміни параметрів можуть бути явною метою або неявним наслідком певних змін кон'юнктури ринку, заходів регулювання тощо. Зміни цін на окремі види продовольчих товарів чи сільськогосподарської сировини можуть відбуватися через їх державне регулювання або бути наслідком макроекономічної і структурної перебудови економіки (наприклад, девальвація національної валюти, відмова від контролю над ринком та цінами тощо). Однак, оскільки різні ринки характеризуються різною динамікою формування пропозиції через існування чітких часових відмінностей між періодами виробництва рослинницької і тваринницької продукції, проведене дослідження дозволило розробити, на прикладі національного ринку агропродовольчої продукції, матрицю формування пропозиції за ознаками технологічної специфіки сільськогосподарського виробництва (рис. 3).

Стан ринку	надлишок	Мед	Зерно (пшениця, ячмінь, кукурудза, жито) Олія соняшникова Картопля	Яйця
		Горіхи, Баштанні	Овочі (в т. ч борщового набору) Фрукти, Ягоди Цукор	Крупи (гречка, просо, інші) Хліб та борошно Молоко та молокопродукти
		Рис, Виноград	Цитринові	М'ясо та м'ясопродукти Риба та рибопродукти
		1-3 місяці	3-6 місяців	постійно
Тривалість технологічного циклу				

Рис. 3. Матриця формування пропозиції за ознаками технологічної специфіки сільськогосподарського виробництва

Дослідження процесу формування пропозиції на ринках згідно із запропонованим підходом надає також можливість їх групування за ознакою

необхідності державного втручання. Так, за умови, коли склалася відносна рівновага попиту та пропозиції (наприклад ринок картоплі), держава може обмежитись моніторингом і незначним втручанням лише у надзвичайних випадках.

Водночас дослідженням доведено, що в умовах, коли існує переважання пропозиції над попитом через значні обсяги внутрішнього виробництва, необхідним з боку держави є застосування заходів стимулювання експорту. Для ринків, на яких існує постійний дефіцит внутрішнього виробництва, необхідно здійснювати заходи, спрямовані на його стимулювання з одночасним задоволенням попиту в короткостроковій перспективі за рахунок інших джерел. У результаті більш детального аналізу окремих ринків можна спостерігати не лише нерівномірність виробництва, а й виокремити зв'язану та очікувану пропозицію на ринку.

Дослідженням встановлено, що з огляду на окремі особливості агропродовольчої продукції (місце і роль у раціоні людини, харчову цінність, поживність, культурні й регіональні особливості рецептури та національної кухні, тощо) як з точки зору впливу на попит, так і для формування пропозиції, важливими є взаємозамінні та взаємодоповнюючі товари (так звані субститути та комплементи). Оскільки кожна з цих груп має специфічний вплив на попит (для товарів-субститутів зростання ціни одного товару зумовлює відповідне збільшення обсягу попиту на інший товар, тоді як для товарів-комплементів, навпаки, зростання ціни одного товару супроводжується зниженням попиту на інший), особливого значення набуває формування критеріїв розподілу визначених груп товарів.

Взаємозамінними (або ж товарами-субститутами) вважаються товари, які здатні задовольняти одну й ту саму потребу людини у харчових продуктах та поживних речовинах незалежно один від одного, а взаємодоповнюючими (товарами-комплеентами) – споживання одного з яких обов'язково потребує залучення інших.

Для України найбільш характерними прикладами субституційної та комплементарної ознак товарів можуть бути відповідно крупи (гречана, пшоняна, пшенична тощо) або м'ясо (свинина й курятина) та так званий борщовий набір. При цьому під останнім ми, на відміну від переважної більшості експертів, маємо на увазі не лише овочі (зазвичай – картопля, капуста, буряк, морква, цибуля), а й один із продуктів, що є важливим джерелом протеїну в раціоні людини – м'ясо (для нашої країни – свинина), або ж бобові (переважно – квасоля). Причиною, з якої пропонується розширити згадане тлумачення, є властивості кінцевого продукту – борщу, в якого, за класичної рецептури, енергетична та харчова цінність близькі до ідеальної – відповідно 100 ккал, вуглеводів – 40 %, жирів – 44 % та білків – 16 %.

З метою якомога об'єктивнішої оцінки можливості та доцільності формування пропозиції на ринку на засадах субституційності харчових продуктів, дослідження ґрунтувалося на загальноприйнятих підходах щодо структури раціону харчування людини та забезпечення фізичного і економічного доступу до певних видів агропродовольчої продукції. При цьому враховувалися субституційні й комплементарні властивості окремих продуктів.

У результаті дослідженням виявлено, що застосування принципу субституційності дозволяє вирівняти пропозицію у разі, якщо тривалість технологічного циклу виробництва окремого виду продукції не дозволяє досягнути

рівномірності протягом всього маркетингового періоду. В такому випадку задоволення попиту може здійснюватись за рахунок близьких за якісними характеристиками та харчовою цінністю продуктами. Крім того, об'єднуючи продукти в групи за згаданою ознакою, також можна досягнути врівноваження ціни через переорієнтацію споживачів на інший товар у межах групи.

Як наслідок, врахування наведених вище критеріїв дозволило запропонувати умовно згрупувати найбільш важливі види агропродовольчої продукції в п'ять основних груп: I. Група зернових (пшениця, кукурудза, жито, ячмінь, інші круп'яні); II. Протеїнова група (м'ясо, яйця, боби, горіхи, риба); III. Овочі; IV. Фрукти; V. Молоко та молокопродукти.

Із проведеного дослідження зрозуміло, що пропозиція на окремих ринках формується нерівномірно (що пояснюється сезонністю виробництва), а отже, в певні періоди часу це негативно впливає на ціну на ринку. Так, ринок зернових характеризується двома піками виробництва, перший з яких припадає на період збирання пшениці, ячменю та жита, другий – на період збирання кукурудзи. При цьому очікувана пропозиція на ринку зернових має іншу тенденцію: вона не зростає в період збирання врожаїв, оскільки, частина пропозиції знаходиться під впливом інтенсивного експорту (рис. 4).

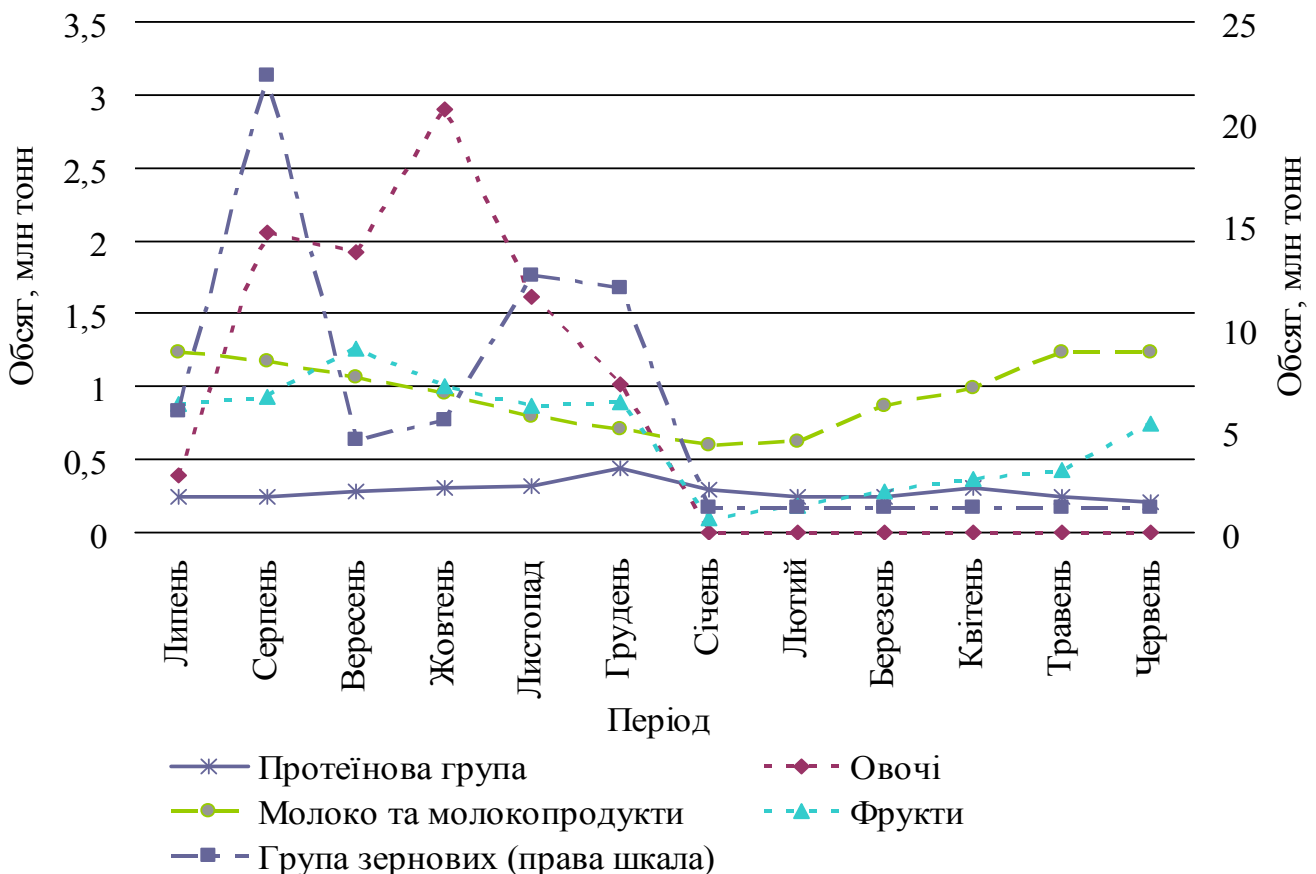

Рис. 4. Формування пропозиції в часі за запропонованими групами агропродовольчої продукції

Стосовно групи овочів (так само як і групи фруктів), то єдиною відмінністю є те, що вони об'єднують ширший перелік продукції, тому їх виробництво розміщене

в часі більш рівномірно. При цьому амплітуда коливань кривої пропозиції, як і в попередньому випадку, вказують на існуючу необхідність вирівнювання її обсягів в часі.

Формування пропозиції на ринку м'яса свідчить про залежність обсягів виробництва від забезпечення годівлі тварин доступними кормами, а тенденція до збільшення обсягів реалізації зростає у зимовий і весняний періоди, що пов'язано із традиціями християнських свят, коли значна кількість населення збільшує споживання м'яса, що у свою чергу спонукає виробників нарощувати обсяги реалізації цієї продукції у пікові періоди.

На окрему увагу заслуговує ринок молока та молокопродуктів, особливо з огляду на стабільні обсяги виробництва протягом календарного року. Цей ринок також найменше залежить від сезонності та слугує найстабільнішим джерелом обігових коштів для сільськогосподарських підприємств.

Проведене дослідження дозволило встановити необхідність врахування структури пропозиції внутрішнього ринку. Метою такого структурування є необхідність уникнення тиску надлишків виробленої продукції на ціну за рахунок їх перенаправлення на зовнішні сегменти ринку, при цьому стимулюючу роль у цьому процесі має виконувати держава.

В історичній ретроспективі України існує ціла низка спроб втручання держави в ринок з метою досягнення рівноваги попиту та пропозиції за допомогою прогнозування обсягів виробництва. До них можна віднести прийняття Законів України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» (2001 р.), «Про зерно та ринок зерна» (2002 р.), «Про державну підтримку сільського господарства» (2004 р.), законопроекти «Про продовольчу безпеку» (2011 р.) та «Про державну підтримку сільського господарства України» (2015 р.), та ряду інших нормативно-правових документів. У згаданих нормативних актах пропонувалося запровадження ряду важливих інструментів регулювання пропозиції внутрішнього і зовнішнього сегментів ринку на засадах забезпечення ринкової рівноваги та збалансування інтересів учасників ринку.

Результати дослідження доводять, що територіальне розміщення виробництва окремих видів продовольства напряму залежить від таких чинників, як природно-кліматичні характеристики регіону (можливість вирощування певної культури за умови мінімальних витрат); історико-культурні особливості (традиції окремого регіону щодо виробництва та споживання окремого виду продовольства); наближеність до ринку збуту (скупчення роздрібних споживачів) або інфраструктурних та логістичних центрів перерозподілу продукції (оптових ринків, портів тощо).

Сільськогосподарське виробництво (як основна складова формування пропозиції на внутрішньому і зовнішньому сегментах ринку продовольства) розвинуте по всій території України. При цьому, різноманітність культивованих культур, технологія вирощування та вибір сівозміни зумовлені одним або кількома з вищенаведених чинників, тому доцільною є оцінка рівня впливу окремих регіонів (об'єднаних за тими ж ознаками) на очікувану і загальну пропозицію. За результатами проведеного аналізу запропоновано перелік структурних змін у напрямі оптимізації виробництва, враховуючи спеціалізацію та ринкову орієнтацію.

Грунтуючись на необхідності використання усього спектра існуючих інфраструктурно-логістичних потужностей країни з максимальним економічним ефектом, а також на підходах щодо регіональної спеціалізації в межах формування «продовольчої тарілки», запропоновано зупинитись у районуванні на рівні областей, оскільки районний рівень є дещо складнішим з погляду диверсифікації виробництва та однорідності потреб ринку.

Вітчизняне виробництво агропродовольчої продукції розглянуто з точки зору його розміщення, зважаючи на вищезгадані теоретичні положення географічного детермінізму, теорії розміщення та спеціалізації. Воно на сьогодні враховує усі регіональні та територіальні особливості розташування рівень інфраструктурного розвитку територій тощо. Для прикладу, зерновиробництво в Україні може бути розділено на дві умовні зони: експортну – регіони, які наближені до портових елеваторів, де, в основному, і будуть зосереджені стратегічні резерви; та внутрішнього споживання – у цих регіонах доцільніше використовувати зерно для потреб внутрішнього ринку (рис. 5).

Рис. 5. Особливості регіонального розміщення виробництва за ознакою спеціалізації та орієнтації на експорт (приклад зернового ринку України)

Визначено, що інституціональне середовище не є простим набором відповідних інститутів, а його можна вважати інститутом вищого порядку. Воно окреслює основні напрями розвитку державної ієрархічної системи та визначає критерії, на основі яких відбувається формування та відбір найбільш ефективних інститутів. Можна стверджувати, що дане середовище визначає напрям і швидкість інституціональних перетворень на всіх рівнях державного впливу на ринкову економіку.

За результатами проведеного аналізу інституціонального середовища, яке впливає на формування пропозиції, нами виокремлено три основні рівні – формуючий, регулюючий та забезпечуючий продовольчу безпеку. Інституції відповідного рівня покликані виконувати відповідні функції (рис. 6).

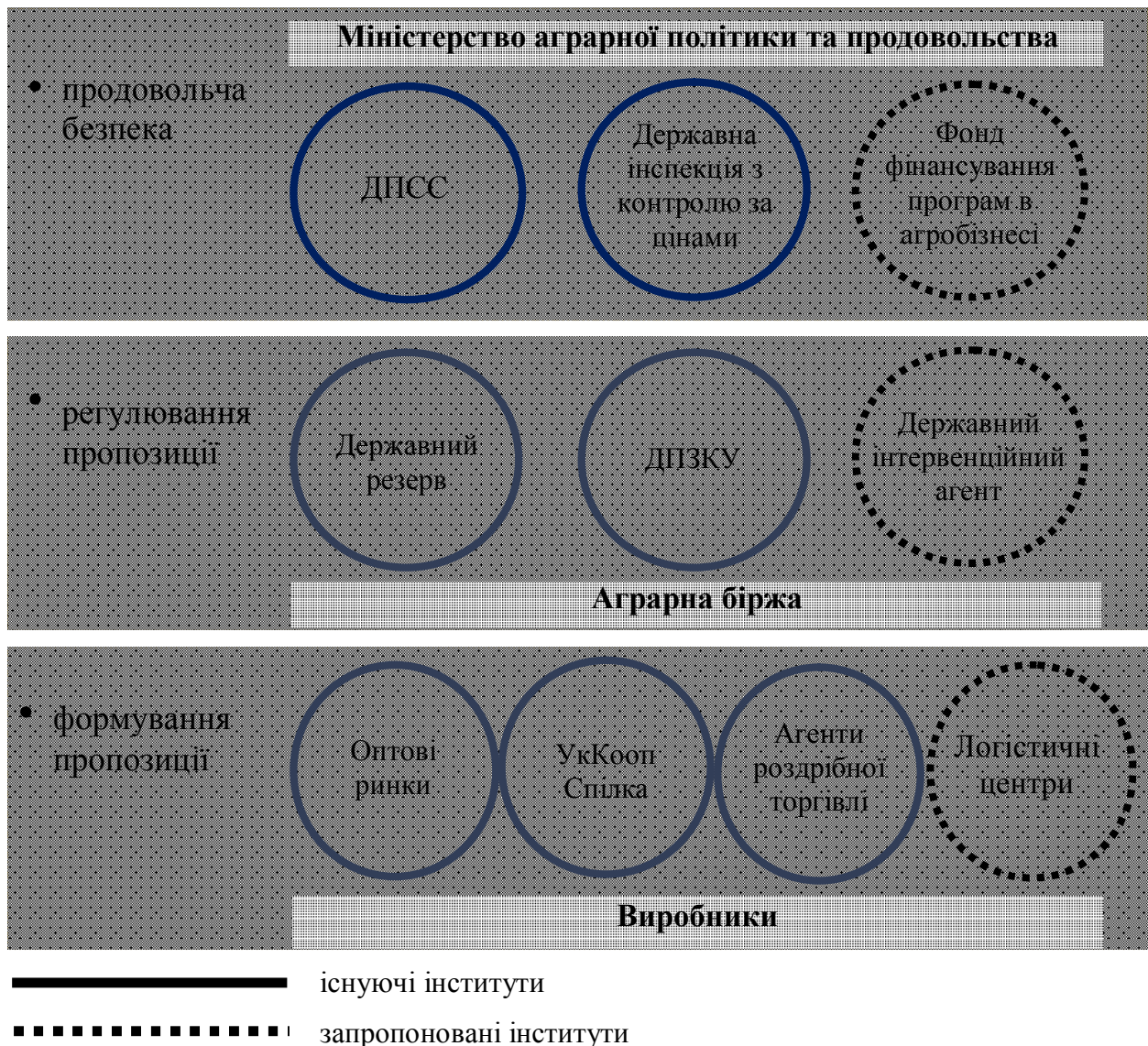

Рис. 6. Трирівневий інституціональний підхід впливу на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України

У запропонованому вигляді трирівневий інституціональний підхід впливу на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України дозволяє об'єднати на найвищому (забезпечення продовольчої безпеки) рівні функції, пов'язані з формуванням продовольчої безпеки держави через врегулювання якості та стандартизації обсягів пропозиції внутрішнього ринку, дотримання оптимального співвідношення ціни та якості, що максимізує функцію суспільної корисності. Створення, запропонованого у роботі, фонду фінансування програм в агробізнесі, відповідно до досвіду країн – членів Європейського Союзу, покликане стимулювати додаткову пропозицію через покращення доступу до фінансування шляхом використання різних за своїм походженням фінансових ресурсів.

До середнього (регулюючого) рівня належать інституції, покликані виконувати регулюючі функції, пов'язані з формуванням державних запасів, перерозподілом пропозиції між внутрішнім та зовнішнім сегментами ринку, підтриманням цін на об'єкти державної аграрної інтервенції на збалансованому рівні шляхом застосування механізму економічного регулювання ринку,

упередженням та усуненням негативних наслідків коливань цін через вплив на обсяги пропозиції агропродовольчої продукції.

Базовим (формуючим) є рівень, на якому відповідні інституції виконують функції надання сільськогосподарській продукції ринкових ознак – формування однорідних партій, доступ до кінцевого споживача через долучення до ланцюгів постачання торговельних мереж, а також використання повною мірою просторових чинників формування пропозиції та їх підсилення за рахунок логістичних центрів, які б, у тому числі, перенаправляли товаропотоки для потреб внутрішнього та зовнішнього сегментів ринку.

У третьому розділі «**Стан та тенденції виробництва, експорту та імпорту агропродовольчої продукції на зовнішньому сегменті ринку**» обґрунтовано концептуальні підходи до розвитку світового ринку агропродовольчої продукції, проаналізовано процес формування пропозиції зовнішнього сегмента ринку агропродовольчої продукції України в контексті удосконалення концентрації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, унаочнено шляхи позиціонування України на регіональному та глобальному сегментах ринку.

Аналіз структури та обсягів світового ринку агропродовольчої продукції показав, що з-поміж 200 країн лише 10 % з них виробляють таку кількість продовольства, яка дозволяє не лише концентруватись на задоволенні внутрішніх потреб держав, але й брати участь у міжнародному обміні. При цьому існує група країн, у яких за окремими товарами, які вони експортують на зовнішній сегмент ринку, обсяги експорту перевищують рівень внутрішнього споживання (табл. 1).

Таблиця 1

Країни світу за переважанням обсягів експорту над обсягами внутрішнього споживання, 2013–14 м. р., млн тонн

Продукція	Країна-експортер	Початкові / кінцеві запаси	Виробництво	Споживання	Експорт	Частка експорту у % до виробництва
Кукурудза	Україна	0,00/0,00	26,00	10,00	16,00	61,54
Рис	Пакистан	0,00/0,00	6,90	2,95	3,95	57,25
Пшениця	Аргентина	1,40/0,00	11,50	6,20	6,70	58,26
	Австралія	0,17/0,00	26,00	7,33	18,50	71,15
	Канада	1,00/0,00	27,50	9,00	19,50	70,91
	Колумбія	0,00/0,38	12,00	1,62	10,00	83,33
	Україна	0,70/0,00	24,00	12,20	12,50	52,08
Соя	Бразилія	0,00/3,52	97,00	42,73	50,75	52,32
	Канада	0,03/0,00	6,20	2,41	3,83	61,69
	Парагвай	0,00/0,00	8,80	4,20	4,60	52,27
	Україна	0,15/0,00	4,40	1,95	2,60	59,09
Соняшникова олія	Болівія	0,00/0,01	0,14	0,04	0,09	65,69
	Молдова	0,12/0,00	0,83	0,25	0,70	84,34
	Сербія	0,00/0,00	0,15	0,05	0,10	66,67
	Україна	0,00/0,00	4,20	0,60	3,60	85,71

Проведений в дослідженні комплексний порівняльний аналіз позиціонування України та ряду інших країн регіону (нових членів Європейського Союзу, Співдружності незалежних держав, інших країн-сусідів) на світовому продовольчому ринку свідчить, що наша держава знаходиться на різних рівнях розвитку сільського господарства порівняно з іншими країнами. Тому першочерговим завданням для України є формування власної аграрної політики на основі принципів взаємодовіри, макроекономічної стабільності, стійкого сільськогосподарського виробництва продуктів харчування, інфраструктури та стабільної торговельної політики. Визначено, що спеціалізація українських товаровиробників підтверджує існування відносних переваг у торгівлі сільськогосподарською сировиною. Крім того, доведено, що в сучасних умовах суспільного розвитку варто розділяти напрями спеціалізації сільськогосподарського виробництва в межах структурних особливостей для аграрних підприємств різних розмірів.

Встановлено, що одним із найважливіших завдань, які постають перед нашою країною, є забезпечення позитивного економічного ефекту в конкуренції з країнами регіону на ринках агропродовольчої продукції. При цьому доцільно зосередити увагу на аналізі концентрації виробництва та регіональній спеціалізації, оскільки такі підходи, на нашу думку, дають можливість якнайповніше та ефективніше використати існуючі конкурентні переваги у масштабах виробництва, наявності ресурсів, та забезпечити вітчизняним товаровиробникам лідируючі позиції на світовому ринку.

Виявлено, що регіональна спеціалізація і географічна концентрація виробництва визначаються відносно до його структури. В абсолютному вираженні регіон вважається «спеціалізованим», якщо одна із галузей економіки займає значну частку у загальному обсязі виробленої продукції. Визначено, що у відносному вираженні регіональна спеціалізація – це частка окремих видів виробництва в загальному обсязі у конкретних регіонах порівняно з еталоном. В абсолютному вираженні конкретна галузь є «концентрованою» у разі, якщо значна частина продукції виробляється у певній кількості регіонів. У відносному вираженні, географічна концентрація виробництва визначається як розподіл виробництва регіону в конкретній галузі порівняно з еталоном. З числа абсолютних і відносних показників спеціалізації та концентрації, які наводяться в економічній літературі, для аналізу в дослідженні запропоновано відносний показник вимірів спеціалізації ($SPEC_i$) і концентрації ($CONC_j$) виробництва (формули (1) та (2)):

$$SPEC_i = \sum_j |S_{ij}^s - S_i|, \quad (1)$$

$$CONC_j = \sum_i |S_{ij}^c - S_j|, \quad (2)$$

де $SPEC_i$ – показник виміру спеціалізації виробництва; $CONC_j$ – показник виміру концентрації виробництва; S – частка галузі в загальній структурі виробництва країни; i – галузь; j – регіон; c – частка галузі країни в загальній структурі виробництва регіону.

Згідно з даним методичним підходом було здійснено аналіз переваг та визначено можливий вплив змін аграрної політики окремих країн на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння показників спеціалізації ($SPEC_i$) і концентрації ($CONC_j$) виробництва

Країна	$SPEC_i$	$CONC_j$
Румунія	0,248–0,263	0,0015–0,0017
Болгарія	0,249–0,279	0,0003–0,0275
Росія	0,368–0,409	0,0012–0,0075
Молдова	0,982–0,982	0,0037–0,0037
Білорусь	0,166–0,293	0,0014–0,0092
Україна	0,288–0,326	0,0035–0,0062

Результати досліджень підтверджують важливу роль сільського господарства в економічному розвитку вищезазначених країн. Для окремих із них (наприклад, Молдова, Румунія та Україна) – це одна з найважливіших галузей економіки країн. Щодо виробничої структури, то для всіх регіонів вона є «вузькоспеціалізованою», тобто невеликій кількості галузей належить значна сукупна частка в загальнонаціональному виробництві.

Спираючись на розраховані показники рівня спеціалізації та концентрації виробництва обраних країн в дослідженні зроблено аналіз структури виробництва а також визначено виробничі можливості та важливість галузі для їх економік. Крім того, в дослідженні розраховано індекси виявлених порівняльних переваг у зовнішній торгівлі (RCA) та індекс торговельного покриття (охоплення) (TCI), які дозволяють оцінити існування переваг країни у торгівлі окремими видами агропродовольчої продукції а також рівень диверсифікації зовнішньої торгівлі.

Для аналізу відносних порівняльних переваг при експорті та імпорті окремих товарів (таких як цукор, зернові, олійні, технічні культури, соняшникова та ріпакова олія), досліджувані країни було об'єднано у три групи: пострадянські країни, країни – нові члени ЄС та інші країни світу. Результати розрахунків індексу відносних переваг при експорті та імпорті агропродовольчої продукції вказують на їх наявність для європейських виробників зернових, кукурудзи, соняшникової та ріпакової олії на світовому ринку. Водночас країни Митного Союзу втрачають свої переваги в торгівлі окремими видами продукції (ріпаковою олією). Причиною таких змін є високий рівень виробництва цих продуктів у інших країнах, що впливає на збільшення обсягів пропозиції в регіоні.

Результати щодо виявлення порівняльних переваг при імпорті характеризують різні умови конкурентоспроможності для різних типів товарів на рівні країни та світу. Такі результати можна пояснити структурою сільськогосподарського виробництва продуктів харчування (переробка в найефективніших секторах) і належною увагою уряду ЄС до підтримки окремих програм виробництва. З іншого боку, зростаючий попит на сільськогосподарські продукти харчування на світових ринках в свою чергу стимулює також виробництво і сприяє виходу регіону на лідируючі позиції у світовій пропозиції.

У результаті дослідження було визначено індекс торговельного покриття (ТСІ), який визначає місце України на європейському і світовому ринках порівняно з країнами-конкурентами (табл. 3).

Таблиця 3

Показники аналізу відносних порівняльних переваг країн світу за окремими групами продукції

XRCA індекс – відносні переваги при експорті агропродовольчої продукції			
Продукція	Світ	Країни МС	ЄС-2
Цукор	0,334	0,207	0,191
Зернові	7,591	9,103	8,262
Кукурудза	4,894	7,629	6,688
Олійні	1,726	0,765	0,641
Технічні	3,861	4,426	3,007
Соняшникова олія	39,835	101,19	45,81
Ріпакова олія	1,1897	0,564	0,548
MRCA індекс – відносні переваги при імпорті агропродовольчої продукції			
Цукор	0,464	0,455	0,421
Зернові	0,019	0,027	0,026
Кукурудза	0,637	0,956	0,906
Олійні	4,368	2,408	2,155
Технічні	0,484	0,494	0,479
Соняшникова олія	0,049	0,036	0,034
Ріпакова олія	0,006	0,004	0,003
ТСІ індекс – індекс торговельного покриття країн – учасниць ринку			
Кукурудза	3,42	125,42	6,27
Ріпакова олія	1,31	0,03	2,86
Соняшникова олія	25	86,75	9,61
Зернові	15,7	88,38	52,95

Україна, порівняно із сусідніми країнами, є одним з основних експортерів насіння соняшнику, олії та зернових. Очікується, що одержані результати сприятимуть формуванню більш ефективної структури виробництва та експорту товарів зі значною часткою доданої вартості з урахуванням регіональних особливостей та спеціалізації. За останні 10 років рівень спеціалізації в різних країнах змінився різнопланово. Нові члени ЄС розпочали диверсифікацію структури економіки. Україна, Молдова та Білорусь так швидко змінити структуру своєї економіки не можуть, тому сільське господарство продовжує розвиватись як одна з головних галузей національної економіки. З одного боку, ця тенденція досить негативна, порівняно з темпами розвитку сусідніх країн, однак з іншого – спеціалізація в сільському господарстві дає Україні шанс стати потужним гравцем у деяких сегментах світового ринку (зернові, кукурудза, ріпак та ін.) і використовувати актуальні тенденції на світовому ринку для розвитку власного сільського господарства та сільських районів, виходячи з особистих бізнес-можливостей.

За результатами дослідження регіональної спеціалізації у виробництві, місця розташування і клімату, національних та культурних специфічних особливостей, встановлено, що кожна країна має певні переваги у способах формування пропозиції

і може претендувати на власне місце на європейському та світовому ринках агропродовольчої продукції. Виявлено, що країни ЄС-2 також залежать у своєму економічному розвитку від сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості. За результатами проведеного дослідження встановлено, що основними конкурентами для України на європейському ринку, особливо в умовах формування зони вільної торгівлі (ЗВТ) Україна – ЄС, залишатимуться сусідні східноєвропейські країни. Стосовно впливу рівня концентрації сільськогосподарського виробництва на рівень спеціалізації в регіоні, визначено, що він значною мірою залежить від рівня економічної інтеграції. Так, на прикладі окремих країн Східної Європи можна спостерігати, що саме входження в європейський економічний простір спричинило зменшення рівня залежності від сільського господарства і переорієнтувало їх в напрямі харчової та переробної промисловості.

Дослідженням, проведеним з використанням різних підходів до визначення регіональної спеціалізації сільського господарства та переваг окремих країн, встановлено, що на сьогодні всі країни-виробники займають власні ніші на ринку як Європи, так і світу. Нинішні умови та кон'юнктура ринку дозволяють не лише закріпити, а й поліпшити власні позиції лідерів регіональної та світової пропозиції на ринках окремих видів продукції. Деякі тенденції свідчать про позитивний вплив сільськогосподарської спеціалізації для України відносно своїх основних конкурентів – сусідніх країн. За одержаними результатами, в довгостроковому періоді, доведено наявність порівняльних переваг окремих країн (Болгарія, Молдова, Румунія та Україна) у виробництві необробленої продукції (пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак). Однак, як свідчать результати дослідження, для того, щоб залишатися конкурентоспроможними, нашій країні необхідно сконцентруватись на підвищенні економічної ефективності галузі, в першу чергу шляхом стимулювання формування доданої вартості в первинних ланках ланцюгів постачання.

У четвертому розділі «**Формування пропозиції на внутрішньому сегменті ринку агропродовольчої продукції України**» досліджено критерії формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, проаналізовано стан та тенденції розвитку ринку агропродовольчої продукції, здійснено оцінку виробництва як основного чинника впливу на формування пропозиції.

Оскільки питанню продовольчої безпеки відводиться важливе місце в концепціях національної безпеки усіх країн світу, в дисертаційній роботі визначено основні критичні точки продовольчого забезпечення. Так, в ході дослідження встановлено, що основними чинниками обмеження пропозиції агропродовольчої продукції є зміна клімату, зростання сукупного попиту, викликаного постійним зростанням чисельності населення, змінами споживчих смаків та уподобань в напрямку збільшення споживання харчових продуктів тваринного походження. Суттєво впливають на структуру та обсяги пропозиції також прагнення країн забезпечити власну енергетичну безпеку за рахунок сільського господарства, звужуючи таким чином виробничу базу в першу чергу світового зернового господарства. Сукупність цих та ряду інших чинників впливу на світову пропозицію відображається також і на волатильності цін світового ринку.

Важливим, з точки зору ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства, є дія механізмів дотацій та субсидування експорту. Зазначені

економічні механізми доповнюють один одного, спочатку створюючи сприятливі умови для підтримки виробників на внутрішньому ринку, а потім підвищуючи їх конкурентоспроможність на зовнішніх ринках окремих продуктів харчування.

Для дослідження обсягів пропозиції у роботі також розраховано показники продовольчої незалежності за окремими продуктами. Встановлено, що задоволення потреб населення у продовольстві, в межах його купівельної спроможності у 2013 р., як і в попередні періоди, здійснювалося переважно за рахунок вітчизняного виробництва. Найуразливішими позиціями щодо імпортозалежності пропозиції залишаються: риба та рибопродукти, плоди, ягоди та виноград, олія рослинна всіх видів. Частка імпорту за вказаними групами у загальному споживанні становить відповідно 71,6, 51,3 та 46,9 % за 30-відсоткового порогового критерію цього індикатора. В той же час, як позитивну, слід виділити тенденцію до скорочення частки імпорту м'яса та м'ясопродуктів – з 19,2 до 15,9 %. Це пов'язано із нарощуванням обсягів вітчизняного виробництва м'яса у забійній вазі (зростання на 7,4 % порівняно з 2012 роком, насамперед свинини – на 11,4 %) (табл. 4).

Таблиця 4

Продовольча незалежність України за окремими продуктами у 2013 р.

Продукти харчування	Імпорт продуктів у перерахунку на основний продукт, тис. т	Ємність внутрішнього ринку, тис. т	Рівень імпортозалежності, %
Хліб і хлібопродукти	131,6	5105,9	2,6
М'ясо і м'ясопродукти	378,0	2384,0	15,9
Молоко і молокопродукти	273,0	9469,8	2,9
Риба і рибопродукти	477,6	667,0	71,6
Яйця, млн шт.	121,2	13279,6	0,9
Овочі та баштанні	311,0	6581,3	4,7
Плоди, ягоди та виноград	1130,0	2203,2	51,3
Картопля	30,0	5913,8	0,5
Цукор	90,0	1704,0	5,3
Олія рослинна всіх видів:	319,0	680,0	46,9
із неї олія соняшникова	1,0	428,0	0,2

Встановлено, що основною причиною суттєвого впливу на пропозицію окремих видів продукції (наприклад олії рослинної всіх видів) з боку імпорту в Україні стало підвищення зацікавленості вітчизняних підприємств харчової промисловості у сировині для збільшенні обсягів виробництва дешевих продовольчих товарів у сегменті низької купівельної спроможності. При цьому внутрішній попит на якісний аналог – соняшкову олію, повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

Залежність внутрішнього ринку від імпорту риби та рибопродуктів зросла на 6,3 відсоткових пункти, що зумовлено зменшенням вилову риби та добуванням інших водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах, обсяги якого у 2013 р. порівняно з попереднім скоротилися на 14,9 відсотка.

Імпорт плодово-ягідної продукції, як показало дослідження, переважно припадає на екзотичні види фруктів – цитрусові, банани тощо. Збільшення обсягів

імпорту традиційних для України плодів та ягід спостерігається в несприятливі роки, реалізація ж задекларованої державою програми розвитку галузі овочівництва та її інфраструктури через політику імпортозаміщення дозволить підвищити рівень споживання населенням України плодів, овочів і винограду.

За результатами дослідження співвідношення потенційних та фактично використовуваних світових та вітчизняних сільськогосподарських угідь в роботі зроблено висновок, що проблема обмеженості земельних ресурсів для сільськогосподарського виробництва у світі на сьогодні не набула критичної ваги. Однак для України ця проблема є більш актуальною, оскільки рівень розораності тут наближається до показника у 80 відсотків. Загалом, аналізуючи структуру виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, можна зробити висновок, що суб'єкти господарювання більшою мірою сконцентровані у своїй діяльності на продукції рослинництва, причому зернові займають понад 50 % у його загальній структурі (рис. 7).

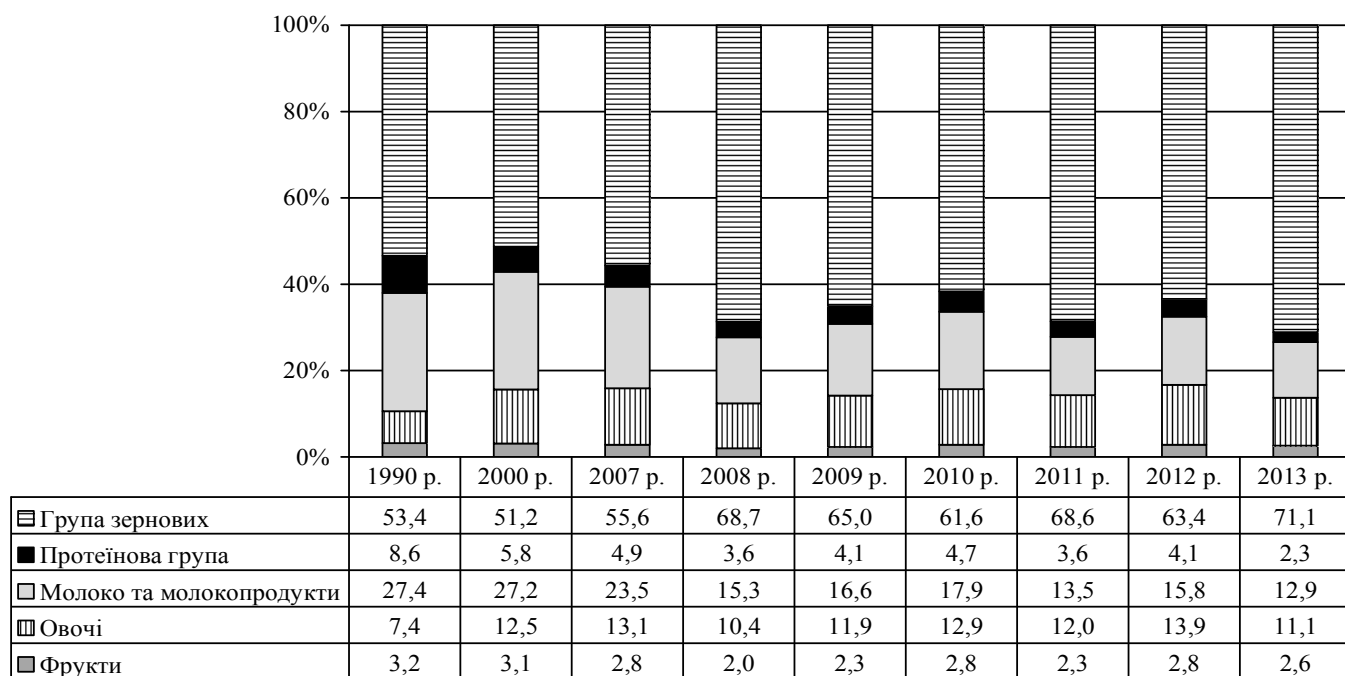

Рис. 7. Динаміка структури виробництва сільськогосподарської продукції в Україні за основними групами агропродовольчої продукції

Аналіз тенденцій розвитку галузі дає підстави стверджувати, що наша країна на сьогодні вирішила проблему внутрішнього забезпечення продовольством, вийшла в лідери світового експорту, і здатна зробити свій вагомий внесок у розв'язання світових та регіональних продовольчих проблем. Тому у формуванні пропозиції на ринку агропродовольчої продукції можна констатувати перехід на наступний етап розвитку – відповідальність перед населенням за продовольче забезпечення. Можна констатувати прагнення державних інституцій відповідно до покладених завдань, проводити зважену експортно-імпорتنу політику, яка є доцільною для збалансування суспільних інтересів виробників, споживачів і держави.

Проблема формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції на глобальному та національному сегментах ринку обґрунтовується результатами

проведених досліджень щодо обсягів попиту та пропозиції на відповідних рівнях. При цьому зауважимо, що за ефективністю сільськогосподарського виробництва (як у тваринництві, так і в рослинництві) Україна суттєво поступається розвиненим країнам, а також країнам, чия економічна діяльність розвиваються швидшими темпами. Однак, з іншого боку, наша держава майже не здійснює прямої підтримки виробників, а деякі існуючі заходи непрямої підтримки є незначними за своїм впливом на дохідність аграрного бізнесу.

Оскільки зерно та зернові продукти завжди є мірилом добробуту й еквівалентом запасів кожної країни, слугуючи гарантією продовольчої безпеки держави, можна стверджувати, що зерно є одним з найпоширеніших товарів як на світовому, так і на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції. Попит на нього існує постійно, а отже і пропозиція формувалась відповідним чином, в першу чергу за рахунок нарощування власного виробництва.

Регіональне розміщення окремих груп агропродовольчої продукції свідчить, з одного боку, про певну виробничу спеціалізацію кожного з них, а з іншого – про надзвичайно сприятливе географічне розміщення сільськогосподарського виробництва як для забезпечення потреб внутрішнього ринку, так і експорту (рис. 8).

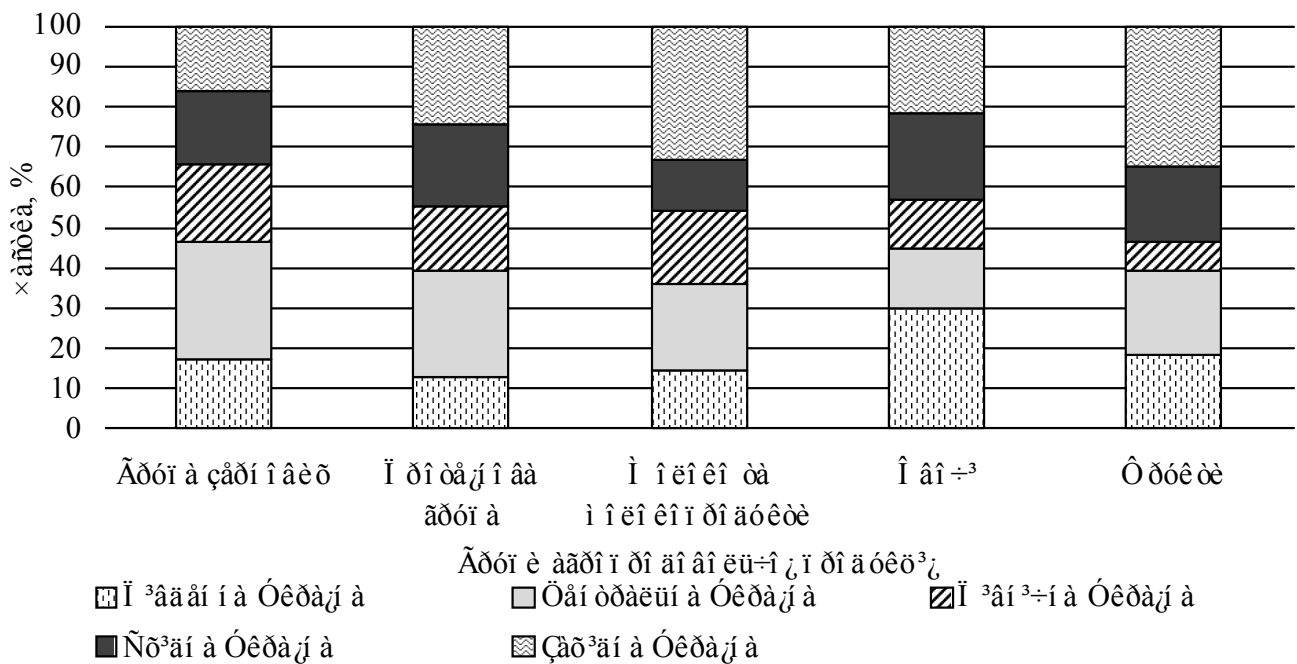

Рис. 8. Структура виробництва основних груп агропродовольчої продукції за географічним принципом у 2013 році

І якщо питання імпортозалежності пропозиції сьогодні не є настільки критичним для вітчизняного ринку агропродовольчої продукції, то експортна орієнтація та забезпечення конкурентоспроможності галузі на світових ринках розглядається як одне із найголовніших завдань нашої країни.

Таким чином, тенденції до зростання чи скорочення пропозиції продукції певної продовольчої групи товарів у цілому по Україні та по окремих її регіонах можуть суттєво різнитися, адже структура та масиви сільськогосподарських угідь розташовані нерівномірно, відрізняються і природно-кліматичні умови, які також створюють умови для диверсифікації та спеціалізації виробництва.

У п'ятому розділі «**Напрями оптимізації пропозиції на внутрішньому та зовнішньому сегментах ринку агропродовольчої продукції**» проаналізовано вплив продовольчих резервів на пропозицію внутрішнього ринку, а також на основі формування пропозиції в просторі і часі, висвітлено особливості формування внутрішнього та зовнішнього сегментів ринку агропродовольчої продукції та наведено напрями позиціонування вітчизняного аграрного сектору на європейському ринку.

Як свідчать результати дослідження, Україна є одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції в Європі, поступово збільшуючи свій вплив на світових ринках агропродовольчої продукції. Оскільки на противагу тенденціям в ЄС, рівень підтримки сільського господарства в Україні залишається на мінімальному рівні, і ця тенденція зберігається упродовж тривалого часу, то підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної галузі вбачається у зростаючих масштабах виробництва продукції. Очевидно, що за таких умов Україна вимушена шукати додаткові можливості розширення присутності на зовнішніх ринках, чому сприяє також і підписання Угоди про вільну торгівлю між нашою країною та Європейським Союзом, яка має слугувати перепусткою на інші ринки.

Безперечно, Україна та ЄС вже мають тривалу історію економічної співпраці, торговельні зв'язки та перспективи. Однак, до недавнього часу, вільна торгівля між ними була частково обмежена тарифною політикою останнього. Насправді фіскальна і протекціоністська роль тарифів є, певною мірою, конкуруючими політичними цілями, оскільки доходи бюджетів від імпортного мита досягають максимального значення лише у тих випадках, якщо його вплив на успішність торгівлі зведено до мінімуму. Тому застосування вказаного інструменту формування пропозиції може стосуватися тих галузей економіки, де спостерігається низька цінова еластичність попиту на імпорт. Якщо вона висока, то попит на імпорт значно знижується і, як результат, зменшується чи повністю зникає ефект від збільшення ставки мита. І навпаки, якщо імпорт нееластичний, зміна тарифу не впливає на нього, а зростання тарифної ставки збільшує доходи. Слід зазначити, що в цьому випадку немає компромісу між цілями торгівлі та добробутом, оскільки, введений тариф на імпортні товари з низькою еластичністю попиту, призведе до невеликого зниження добробуту та імпорту, в порівнянні з еквівалентом тарифу, застосованим до еластичного товару.

У ході дослідження було проведено аналіз рівня щільності агропродовольчої торгівлі всередині ЄС з оцінкою впливу торговельних перспектив для України. Для цього у роботі було застосовано аналітичну кореляційно-регресійну графічну модель «Щільність торговельних зв'язків на прикладі Європейського Союзу». Регресійний аналіз здійснювався за допомогою лінійних і множинних коефіцієнтів кореляції з подальшою оцінкою середньоквадратичного відхилення. Проведене дослідження ґрунтується на даних часових рядів, що містять інформацію щодо європейської торгівлі відповідно до української товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД 1-24) за період з 2002 р. по 2012 рік.

З цією метою на основі послідовних безперервних даних щодо обсягів та вартості експорту та імпорту агропродовольчої продукції для всіх 28 країн Європейського Союзу було створено відповідну модальну та кореляційну матриці

визначення щільності торгових зв'язків за окремими групами як країн, так і товарів. Дослідженням доведено, що навіть всередині спільного ринку, зі спільною грошовою та торговельною політикою, одним з найважливіших чинників є географічне розташування країн – торговельних партнерів, близькість ринків один до одного, а також історичний аспект інтеграції.

Для визначення потенційних ринків для вітчизняної агропродовольчої продукції ґрунтуючись на принципах щільності торгівлі та запропонованих раніше індексів торговельного покриття було побудовано матрицю експортних ринків. Для аналізу було обрано п'ять груп країн, переважна більшість з яких відповідають як історичному, так і географічному чинникам у пошуках ринків збуту – країни чорноморського регіону (члени BSEC), країни СНД, країни - члени ГУАМ. Окремо виділені Європейські країни – члени Європейського Союзу. Єдина група країн, яка не повністю відповідає згаданим критеріям, однак являє собою чи не найбільший ринок збуту – це країни Асоціації Держав Південно-Східної Азії (ASEAN) та Китайська Народна Республіка. Отримані результати підтвердили впливовість обох чинників на структуру та обсяги торгівлі. У всіх випадках частка української агропродовольчої продукції відносно загального обсягу імпорту була доволі відчутною (в межах від 4 до 70 відсотків по окремих групах товарів), а кількість товарних позицій по групах – більша десяти. Лише азійський та китайський ринки залишились недоступними.

У роботі зазначено, що в умовах світової продовольчої кризи, яка проявляється в обмеженості пропозиції та економічній доступності продовольства, зважаючи на стабільне зростання попиту на продовольчі товари для всіх без винятку держав, питання формування продовольчої безпеки становить одне із найголовніших завдань. Виявлено, що для країн, які традиційно є постачальниками продовольства на світовий ринок, таке завдання ускладнене необхідністю, з одного боку, підтримувати й успішно використовувати власну спеціалізацію, а з іншого, що не менш важливо, оптимізувати використання комбінації наявних факторів виробництва, забезпечуючи тим самим власне майбутнє лідируюче становище.

У контексті формування загальної пропозиції на ринку варто також враховувати і формування державою власних продовольчих запасів. Встановлено, що для їх оптимізації необхідно визначити обсяги наповнення та фінансування державних закупівель. Оскільки збільшення ступеня продовольчої безпеки через нарощування обсягів державних запасів призводить до зростання бюджетних витрат, то іншим шляхом збільшення пропозиції на ринку у разі наявності дефіциту окремих товарних позицій є її формування за рахунок імпорту. При цьому додаткові суспільні витрати визначаються як обсягом останнього, так і різницею цін внутрішнього та світового ринку. Зазначимо, що причиною формування продовольчих запасів переважно є нестабільність внутрішнього виробництва. Крім того, до суспільних витрат слід також віднести щорічні видатки на оновлення продовольчих запасів, які виникають внаслідок різниці цін купівлі та продажу.

Для вирішення поставленого завдання було сформовано оптимізаційну задачу визначення обсягу зберігання певної товарної позиції, з відомими наступними параметрами: вартість зберігання одиниці продукції протягом року, очікуваний рівень виробництва та його стандартна похибка, різниця цін внутрішнього та

світового ринків. Разом із тим, іншим важливим чинником є оцінка регламентації обсягів експорту за окремими позиціями – квотування, додаткові експортні мита, тощо. Тому базова платформа задачі ґрунтується на оцінці потенційно можливих обсягів експорту як різниці між очікуваним обсягом виробництва та споживання.

Головним фактором нестабільності у виробництві пшениці було визначено значну варіативність посівних площ, що змінюються в межах від 3 млн га до майже 9 млн га. За допомогою моделі лінійного тренду виявлено основну тенденцію, яка фіксує відносно стабільне зменшення площ під посівами пшениці зі швидкістю 20 тис. га на рік. Цей результат рішення дає змогу розрахувати на перспективу необхідну кількість запасів пшениці для дотримання продовольчої безпеки країни у динаміці.

Для оцінки необхідних резервів (W) було задано цільову функцію витрат, яка дорівнює сумі вартості зберігання продовольчих запасів та додаткових витрат на вимушений імпорт окремої товарної позиції (формула (3)):

$$W(S, U) = a \times S + (p_c - p_v) \times E(\text{Im}), \quad (3)$$

де S – обсяг зберігання запасів млн т; U – різниця між потенційним та регламентованим експортом, млн т; a – вартість річного зберігання одиниці продукції, дол. США; $(p_c - p_v)$ – різниця цін світового та внутрішнього ринку, дол. США; $E(\text{Im})$ – очікуваний обсяг імпорту, млн т.

У процесі дослідження основним завданням було визначено мінімізацію цільової функції шляхом варіації обсягу запасів та різниці між потенційним і регламентованим експортом. Одержані результати дослідження дають змогу сформулювати функцію перерозподілу надлишку пропозиції на ринку агропродовольчої продукції (рис. 9).

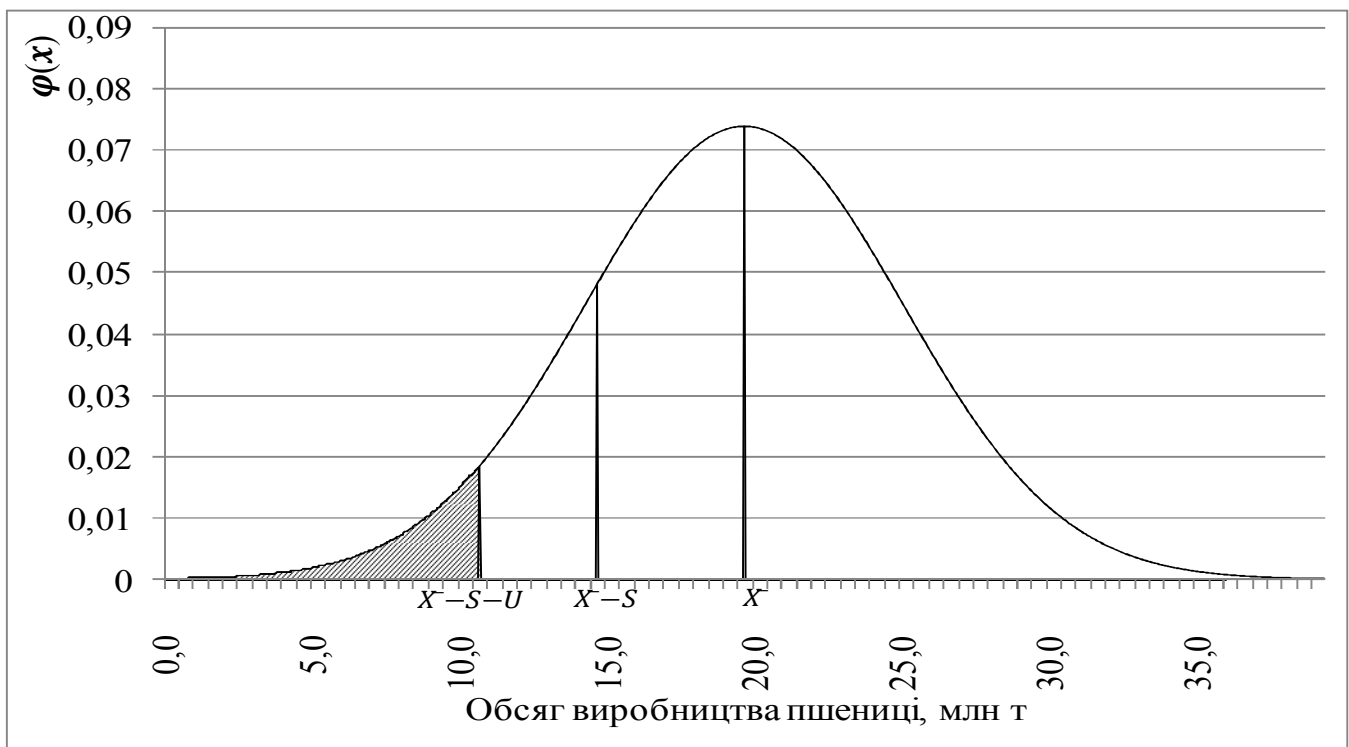

Рис. 9. Функція щільності розподілу пропозиції пшениці та зона вимушеного імпорту

Запропонований методологічний підхід до оцінки необхідних обсягів продовольчих запасів може бути використаний також для мінімізації витрат державного бюджету на регулювання ринкової рівноваги в умовах волатильності цін на основні експортно орієнтовані товари через ефективніше використання ресурсів та стабілізацію обсягів виробництва.

Для формування більш цілісного підходу до впливу на формування пропозиції з урахуванням пропозиції майбутніх періодів в роботі здійснений прогноз обсягів виробництва окремих видів агропродовольчої продукції в Україні. Інформаційною базою обрано дані валового збору пшениці та зернових упродовж 1955–2014 рр., що дозволяє зробити якісний прогноз обсягів валового збору до 2020 року. Як свідчать наведені дані прогнозування, обсяги виробництва пшениці в Україні стабілізується на рівні 22 млн т і подальшого зростання не передбачається. Це пов'язано з досягнутим рівнем оптимізації, по-перше, поєднання технологічних, ресурсних та економічних показників, по-друге, обсягу виробництва пшениці за умови мінімальних виробничих витрат, технології та необхідних посівних площ, і, по третє, переходу виробництва на вирощування більш привабливих, з точки зору економічної ефективності, сільськогосподарських культур, зокрема кукурудзи, сої, соняшнику тощо.

За отриманими результатами моделювання загальна тенденція до збільшення валового збору зернових зберігається, тому очікувані та задекларовані державою 80 млн т зерна сприймаються як об'єктивні (табл. 5).

Таблиця 5

Прогноз валового збору зернових в Україні, млн т

Рік	Прогноз і довірчі інтервали для валового збору					
	пшениці, ARIMA (3,0,2)			зернових, ARIMA (2,1,2)		
	Прогноз	Нижня межа	Верхня межа	Прогноз	Нижня межа	Верхня межа
2015	22,21	13,38	31,05	59,54	44,25	74,84
2016	22,22	12,14	32,31	60,77	44,55	76,99
2017	22,46	10,38	34,54	61,25	43,69	78,80
2018	22,60	9,18	36,01	61,82	43,09	80,56
2019	22,78	7,99	37,56	62,39	42,54	82,24
2020	22,94	6,97	38,91	62,96	42,05	83,87

За умови стабілізації валового збору зернових на рівні 62,96 млн т необхідність у формуванні продовольчого резерву в країні буде зведена до мінімуму, загроза вимушеного імпорту зникне, а експортний потенціал буде максимально використаний.

У цілому, визначення критеріїв, що впливають на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, підходи щодо оцінки ринкової пропозиції з урахуванням зв'язаної та прихованої її складових дали змогу зробити наукові узагальнення та практичні рекомендації. Так, стосовно оцінки необхідних обсягів резервів, прогнозування обсягів виробництва, в ході дослідження запропоновано способи формування пропозиції внутрішнього та зовнішнього сегментів ринку

агропродовольчої продукції на засадах досягнення ринкової рівноваги та врахування інтересів усіх учасників ринку. Дослідженням також встановлено, що спеціалізація для країн-нетто-експортерів і регіоналізація виробництва сприяють підвищенню конкурентоспроможності на зовнішньому сегменті ринку. Специфічні особливості формування пропозиції в просторі та часі, визначені в результаті дослідження, дали змогу виокремити підходи щодо формування пропозиції на ринку з урахуванням ознак комплементарності та субституційності продукції, а також запропонувати підходи щодо розміщення внутрішнього виробництва з урахуванням ринкової орієнтації на внутрішньому та зовнішньому сегментах ринку.

Таким чином, як свідчать результати дослідження, коригування існуючих підходів до формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції з врахуванням необхідності забезпечення продовольчої безпеки держави, розробка адаптованих до нових умов методів державного регулювання пропозиції та забезпечення раціонального споживання продовольства населенням дозволить Україні підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, розвинути власний вплив на світовому ринку агропродовольчої продукції та в повній мірі забезпечити суспільний добробут через збалансування доходів споживача, виробника та держави.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено обґрунтування теоретичних, методологічних і методичних засад та запропоновано вирішення науково-практичної проблеми щодо вдосконалення процесу формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції. Отримані результати дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

1. В процесі еволюції пропозиція, як складова теорії ринку, пройшла шлях від похідної попиту, коли панівними в економічній науці були теорії попиту, через другорядну роль в теорії ринкової рівноваги аж до визначального елементу ринку. На думку провідних науковців світу, політику впливу на попит має замінити політика впливу на пропозицію, оскільки сукупний попит в нинішніх умовах фінансових викликів більшою мірою залежить від сукупної пропозиції. На сьогодні пропозиція, як економічна категорія, постає важливою складовою дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці, ринковій владі та регулюванні, в першу чергу через надання їй властивостей об'єкта регуляторного впливу на суспільний розвиток.

2. На основі аналізу доктринальних джерел поглиблено зміст поняття «ринку агропродовольчої продукції» шляхом уточнення його економічного сутності. Доведено, що ринок агропродовольчої продукції – це економічна система, спрямована на забезпечення максимального задоволення економічних інтересів усіх його учасників в продовольчих ресурсах за рахунок урівноваження взаємодії попиту та пропозиції. Така взаємодія потребує відповідних економічних та законодавчих передумов, зокрема вільного доступу до фінансових ресурсів, інструментів управління ризиками, дієвих заходів державної підтримки, ефективного використання ресурсів і т. п. Інтереси учасників системи носять суспільний характер

і включають в себе сукупність правових, фінансових, організаційно-економічних, соціальних потреб об'єднаних потребою у зростанні добробуту членів суспільства.

3. Встановлено, що механізм формування та функціонування ринку агропродовольчої продукції являє собою взаємодію об'єктивно діючих чинників, явищ і процесів у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання продовольчих товарів. Проведений аналіз дозволив розширити класифікацію чинників, які можуть впливати на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції, виділивши виробничі, споживчі, цінові та неринкові. В подальшому зазначена класифікація дає можливість сформувати основні підходи та визначити рівень необхідного державного регулювання (в т. ч. стимулювання) пропозиції з використанням дієвих інструментів та перерозподілити управлінські та регуляторні функції держави.

4. На основі базових положень економічних законів, зокрема закону попиту і пропозиції обґрунтовано теоретичну сутність пропозиції ринку агропродовольчої продукції та запропоновано розподіл її на очікувану, приховану та зв'язану. Під очікуваною пропозицією пропонується розуміти сукупність товарів, які в цілому реально можуть бути представлені на ринок внаслідок їх виробництва, імпорту та наявних перехідних запасів, тоді як прихована пропозиція – це товари, які присутні на ринку, однак з достовірно не визначеними джерелами їх походження та обсягами надходження. Зв'язана пропозиція являє собою сукупність товарів, які пов'язані договірними зобов'язаннями з інвесторами, однак в певний період часу можуть бути наявні на ринку та впливати на ціну внутрішнього ринку. Виявлено, що зв'язана пропозиція виступає ключовим стабілізуючим чинником досягнення ринкової рівноваги на внутрішньому сегменті для великих виробників агропродовольчої продукції. Встановлено, що такий підхід до класифікації пропозиції на ринку агропродовольчої продукції дозволяє не лише систематизувати понятійно-категоріальний апарат, але і виявити причини коливання цін на ринку агропродовольчої продукції.

5. Проведене дослідження сукупності чинників що впливають на пропозицію дало змогу запропонувати новий науковий підхід до регулювання пропозиції з урахуванням ознак компліментарності (взаємодоповнення) та субституційності (взаємозаміщення) певних товарів. Важливість врахування зазначених ознак полягає у необхідності комплексного підходу до питання збалансування споживання продовольства з урахуванням його кількісних, якісних та харчових властивостей. Встановлено, що для України найбільш характерними прикладами субституційної та комплементарної ознак товарів можуть бути крупи або м'ясо та «борщовий набір». У результаті врахування субституційних й комплементарних властивостей окремих продуктів запропоновано їх розподіл по п'яти основних групах агропродовольчої продукції: група зернових, протеїнова група, овочі, фрукти, молоко та молокопродукти. Такий підхід дозволяє знизити залежність пропозиції від окремого виду товару, а також сформувати гнучку систему інструментів впливу на пропозицію, застосовуючи їх до групи товарів, що мають однакові властивості.

6. У дослідженні доведено специфіку зміни пропозиції залежно від обраних критеріїв – регіональних особливостей та сезонності виробництва та встановлено, що формування пропозиції на ринку рослинницької та тваринницької продукції має

суттєві часові відмінності. Так, пропозиція продукції тваринництва менш залежить від сезонності виробництва, отже більш рівномірно розміщена в часі та має меншу волатильність цін. На її коливання мають вплив біологічні чинники та технологічні процеси. Встановлено, що найбільш стабільною за часовою ознакою є пропозиція молока та молокопродуктів. Щодо продукції рослинництва, то обсяги пропозиції та її коливання різняться між групами продукції (зернові, фрукти та овочі). Суттєвий вплив на пропозицію групи зернових має зв'язана пропозиція, оскільки дана продукція переважно є об'єктами експортних контактів. Дослідження пропозиції групи фруктів та овочів свідчить про необхідність її регулювання та вирівнювання їх обсягів у часі.

7. У результаті дослідження сформовано трирівневий інституціональний підхід впливу на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України. Визначено, що державні та ринкові інститути за ознакою впливу на пропозицію варто розподіляти на формуючі, регулюючі та забезпечуючі продовольчу безпеку. Формуючі слугують для нагромадження агропродовольчої продукції, перетворення її у товарні партії, а також здійснюють перерозподіл між внутрішнім та зовнішнім сегментами ринку цієї продукції. Регулюючі покликані для створення необхідних запасів, резервів, а також здійснення інтервенцій, користуючись при цьому інструментами регулювання ринкової ціни. Інститути забезпечення продовольчої безпеки покликані реалізовувати контролюючу та стимулюючу функції концентруючись на якості та безпечності пропозиції, дотриманні цінкових паритетів, а також пропонувати фінансові рішення для стимулювання формування додаткової пропозиції внутрішнього та зовнішнього сегментів ринку. Належне функціонування відповідних інститутів на принципах транспарентності дозволить підвищити ефективність діяльності кожного з них, що матиме загальний ефект суспільної корисності.

8. Дослідження тенденцій формування пропозиції на зовнішньому сегменті агропродовольчого ринку, що здійснено з використанням відносних показників виміру концентрації ($CONC_i$) та спеціалізації ($SPEC_i$) виробництва, дозволяє стверджувати, що спеціалізація окремої країни позитивно впливає на формування пропозиції, проте значною мірою залежить від кооперації та економічної інтеграції. На прикладі країн Східної Європи доведено, що інтеграція країн в європейський економічний простір створює об'єднану пропозицію групи країн, що в цілому значно стимулює розвиток харчової та переробної промисловості.

Розрахувавши індекси відносних переваг при експорті та імпорті агропродовольчої продукції для країн СНД (Україна, Молдова, Білорусія, Росія) та нових членів ЄС (Болгарія, Румунія) можна стверджувати, що наша держава повною мірою використовує існуючі переваги у масштабах виробництва. Свідченням цього стала її домінуюча позиція серед експортерів соняшникової олії, кукурудзи та ячменю. Крім того, за допомогою індексу торгівельного покриття визначено конкурентну позицію України в порівнянні з досліджуваними країнами та країнами світу, що в свою чергу дозволило виокремити також порівняльні переваги та оцінити стан диверсифікації торгівлі окремими видами агропродовольчої продукції.

9. Результати проведеного аналізу підтвердили тенденцію останніх років щодо домінування групи зернових у загальній структурі вітчизняного виробництва

сільськогосподарської продукції. З огляду на те, що зерно є гарантом продовольчої безпеки, можна стверджувати, що за обсягами виробництва на особу Україна вирішила проблему внутрішнього забезпечення продовольством. Така ситуація дає можливості для нарощування експортного потенціалу держави за рахунок формування доданої вартості в процесі його переробки. Встановлено, що рівень імпортозалежності вітчизняного ринку динамічно зменшується, а розрахунки її індексу показали, що станом на кінець 2013 року лише окремі групи товарів, такі як риба та рибопродукти (71,6 %), плоди і ягоди (51,3 %) та олія рослинна всіх видів (46,9 %) знаходяться в залежності від імпорту до України. Підтверджено, що за умови існування на ринку рівноваги попиту та пропозиції необхідність у втручанні держави в функціонування такого ринку є мінімальною. В інших випадках держава повинна на себе брати стимулюючі або регулюючі функції, керуючись принципами суспільної корисності та врівноваження інтересів виробників, споживачів та держави.

10. Обґрунтовані підходи щодо оцінки конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції з урахуванням критерію щільності торгівлі. Аналіз рівня щільності агропродовольчої торгівлі всередині ЄС дав можливість дослідити торговельні перспективи для України при формуванні Зони вільної торгівлі «Україна – ЄС». В результаті розрахунків створено модальну та кореляційну матриці, що дає змогу визначити щільність торгових зв'язків в окремих групах країн та оцінити рівень достовірності одержаних результатів. Визначено, що навіть всередині спільного ринку, зі спільною грошовою та торговельною політикою, одним із найбільш важливих факторів є географічне розташування країн – торговельних партнерів, близькість ринків один до одного, а також історичний аспект інтеграції. Доведено, що при позиціонуванні вітчизняного агропродовольчого виробництва на європейському та світовому ринку фундаментальною складовою є диверсифікація ринків збуту, а також переорієнтація з агропродовольчої сировини на продукцію із часткою доданої вартості. До потенційних торговельних партнерів України варто віднести країни Азії (ASEAN) на ринках яких вітчизняна агропродовольча продукція досі слабо представлена, тоді як на ринках країн ЄС, СНД, ГУАМ, ОЧЕС частка продукції нашої країни є досить вагомою, досягаючи значних (часто до 10 відсотків від загального імпорту) обсягів як в структурі імпорту так і за переліком товарних позицій.

11. На підставі рішення задачі мінімізації витрат на створення стабілізаційних запасів розроблено методологічний підхід до формування необхідних обсягів продовольчих запасів з урахуванням прогнозу пропозиції та її похибки, споживання, запланованих обсягів експорту, вартості зберігання одиниці продукції та різниці цін світового та внутрішнього ринку, що дозволяє мінімізувати відповідний обсяг видатків державного бюджету для формування інтервенційних запасів на засадах уникнення додаткових витрат та отримання максимального стабілізаційного ефекту. Для більш повного висвітлення ситуації, зокрема на вітчизняному ринку зерна (як основи продовольчої безпеки) здійснено прогнозування обсягів валового виробництва відповідних культур. За результатами складеного прогнозу виявлено можливість нарощування обсягів зерна до 2020 року до рівня 83,87 млн тон, у т. ч. зерна пшениці – до 22,94 млн тон. За таких умов Україна зможе максимально

використовувати наявний експортний потенціал, а необхідність у створенні продовольчих резервів буде мінімальною.

12. Визначено основні критерії оцінки державних продовольчих резервів з метою оптимізації їх формування. Окреслено умови, які мають вирішальне значення для формування об'єктивного критерію оцінки державних продовольчих резервів, а саме: збільшення ступеня продовольчої безпеки через нарощування обсягів державних резервів призводить до зростання бюджетних витрат; за наявності на ринку дефіциту окремих товарних позицій формування додаткової пропозиції здійснюється за рахунок імпорту; додаткові суспільні витрати на імпорт визначаються як його обсягом, так і різницею цін внутрішнього та світового ринку.

В цілому проведене дослідження свідчить, що формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України відбувається з дотриманням особливостей, відповідно до теорії міжнародної торгівлі, притаманних «великим країнам», чие виробництво переважає обсяги внутрішнього попиту, що дозволяє проводити зважену експортно-імпортну політику, яка є доцільною для збалансування суспільних інтересів виробників, споживачів і держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Food Sciences and Business Studies: Global-Regional-Local Approaches: [monograph] / [E. Horska, P. Bielik, D. Hupkova, M. Rajcaniova, N. Bozsic, R. Magda, V. Erokhin, A. Ivolga, O. Slavkova, **O. Zhemoyda**, N. Parakhin, M. Podstawka, A. Rytko, E. Cieslic, J. Cieslic, M. Fikselova, A. Krasnodebski, R. Matysik-Pejas, J. Zmija, M. Szafranska, G. Kovacs, B. Hoffman, M. Kacaniova, D. Kiendl-Wendner, F. Malir, V. Dohnal, A. Albekov, T. Yerokhina, K. Kleinova, L. Sitdikova, J. Ophem, W. Heijman, Z. Lusnakova]. – Nitra, 2012. – 410 p. *(18,5 др. арк., особисто автору належить 0,6 др. арк.: розглянуто особливості регіональної та національної продовольчої безпеки).*

2. Жемойда О. В. Напрями формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України: [монографія] / О. В. Жемойда. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 380 с.

3. Регулювання аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції: [монографія] / [А. Д. Діброва, Т. О. Осташко, В. Є. Андрієвський, Н. В. Сеперович, Г. В. Ленінова, О. А. Протченко, **О. В. Жемойда**, Л. В. Діброва, Д. О. Титаренко, Н. М. Дробот, О. М. Лабенко, О. О. Рябчнко, Р. В. Янчевський, Н. М. Коробова, О. В. Кірейцева, С. М. Терещук, Д. Хаарер, С. О. Ключа, О. Г. Старинець, С. С. Галунка, Я. І. Крилов, В. П. Колісник, В. О. Волівач, О. Г. Кухар, О. М. Ільчук, В. І. Лапа, І. В. Пешкова, О. С. Чан-хі] // Національний університет біоресурсів і природокористування України, Інститут розвитку аграрних ринків. – К., 2014. – 572 с. *(21,8 др. арк., особисто автору належить 2,2 др. арк.: розглянуто формування пропозиції на внутрішньому сегменті агропродовольчого ринку України).*

4. Розвиток аграрної політики України в умовах євроінтеграції: [монографія] / [А. Д. Діброва, С. М. Кваша, Т. О. Осташко, В. Є. Андрієвський, М. С. Ващик, В. Н. Вінніченко, Н. А. Герасименко, Л. В. Діброва, Н. М. Дробот, **О. В. Жемойда**,

О. В. Одосій, К. С. Кваша, О. В. Кірейцева, О. В. Ковальова, Н. М. Коробова, А. О. Музиченко, О. М. Лабенко, О. О. Рябченко, С. В. Рябухін, Н. В. Сеперович, О. С. Чан-хі, А. М. Шиш, Р. В. Янчевський, С. І. Панцир, В. О. Волівач, О. М. Ільчук, В. П. Колісник, Я. і. Крилов, С. С. Крючков, О. Г. Кухар, О. О. Протченко, О. О. Степанова, М. А. Діброва] // Національний університет біоресурсів і природокористування України, Інститут розвитку аграрних ринків. – К., 2014. – 568 с. *(21,4 др. арк., особисто автору належить 0,8 др. арк.: розглянуто сутність, особливості формування та реалізації аграрної політики, а також вплив глобалізації і регіоналізації на формування пропозиції на внутрішньому та зовнішньому сегментах агропродовольчого ринку).*

Статті у наукових фахових виданнях України:

5. Жемойда О. В. Управління якістю при експорті української яловичини / О. В. Жемойда // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2004. – Вип. 32. – С. 324–327.

6. Жемойда О. В. Застосування тарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. В. Жемойда // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2006. – Вип. 36. – С. 201–205.

7. Жемойда О. В. Соціально-економічна характеристика розвитку аграрних регіонів України / О. В. Жемойда // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2007. – Вип. 110, Ч. 1. – С. 241–245.

8. Жемойда О. В. Аналіз забезпеченості населення агропродовольчою продукцією / **О. В. Жемойда**, М. Є. Остапенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2007. – Вип. 64. – С. 96–104 *(здобувачем наведено основні складові формування продовольчої безпеки на загальнодержавному та регіональному рівнях).*

9. Вплив сезонної міграції на рівень забезпечення населення Криму основними продуктами харчування / Д. О. Титаренко, **О. В. Жемойда**, С. С. Петренко // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 122–129 *(здобувачем здійснено оцінку впливу сезонної міграції на рівень забезпечення населення Криму основними продуктами харчування).*

10. Герасименко Н. А. Ризики в сільському господарстві з урахуванням регіонального аспекту / Н. А. Герасименко, **О. В. Жемойда** // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 62–65 *(здобувачем проведено аналіз природно-кліматичних ризиків, притаманних регіонам України та показано ступінь залежності аграрного виробництва регіонів від існуючих ризиків і можливості мінімізації втрат).*

11. Zhemojda O. V. Competitiveness of Ukrainian agriculture at the European market / O. V. Zhemojda // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2009. – № 4. – С. 252–267.

12. Жемойда О. В. Вплив євро регіонів на соціально-економічний розвиток прикордонних територій / **О. В. Жемойда**, Ю. Жук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 91–99 *(здобувачем висвітлено заходи щодо поглиблення та покращення співробітництва країн-членів ЄС із найближчими сусідами через функціонування євро регіонів).*

13. Жемойда О. В. Оцінка людського потенціалу сільського населення регіонів України / **О. В. Жемойда**, Р. В. Янчевський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2011. – Вип. 163, Ч. 2. – С. 174–179 (*здобувачем проаналізовано людський потенціал сільського населення України на регіональному рівні за допомогою основних показників*).

14. Жемойда О. В. Продовольча безпека України / **О. В. Жемойда**, С. М. Кваша // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2012. – Вип. 169, Ч. 1. – С. 77–88 (*здобувачем проаналізовано стан продовольчої безпеки України та наведено її індикатори*).

15. Жемойда О. В. Сучасні тенденції формування пропозиції світового продовольчого ринку в контексті очікуваних змін / О. В. Жемойда // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2012. – Вип. 177, Ч. 3. – С. 212–219.

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

16. Густота торгівлі в аналізі зовнішніх ринків / С. М. Кваша, О. О. Рябченко, **О. В. Жемойда** // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 6 (156). – С. 42–50 (*здобувачем досліджено такі аспекти торгівлі як тарифна політика, позатарифні бар'єри в торгівлі та імпорتنі мита на основі ринку сільськогосподарської продукції*).

17. Жемойда О. В. Сучасні тенденції формування пропозиції світового продовольчого ринку в контексті очікуваних змін / О. В. Жемойда // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – Вип. 200, Ч. 1. – С. 116–126.

Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав:

18. Zhemoyda O. V. External Trade Performance of Ukrainian Agricultural Sector: an Export Analysis / **O. V. Zhemoyda**, S. M. Kvasha, O. F. Luka // Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists. – 2005. – Vol. VII, No. 6. – P. 72–76 (*здобувачем здійснено аналіз концентрації та диверсифікації зовнішньої торгівлі України*).

19. Zhemoyda A. W. Rozwoj rynkow zywnosciowych na Ukrainie / A. W. Zhemoyda // Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistow Rolnictwa i Agrobiznesu. – 2005. – Tom VII, Zeszyt 7a. – P. 37–42.

20. Zhemoyda O. V. Regional Development in Poland and in Ukraine – the Common Features and Differences / O. V. Zhemoyda // Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists. – 2006. – Vol. VII, No. 6. – P. 152–156.

21. Zhemoyda O. V. Prospects of Regional Development of Agrarian Production in Ukraine According to the Integration Processes / O. V. Zhemoyda // Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistow Rolnictwa i Agrobiznesu. – 2007. – Tom IX, Zeszyt 1. – P. 580–584.

22. Some References of the Regional Development of Agriculture and Rural Population in Ukraine / S. M. Kvasha, **O. V. Zhemojda**, O. P. Slavkova // Rural Development. – 2007. – Volume 3, Book 1. – P. 312–319 (*здобувачем здійснено аналіз регіонального розвитку сільського господарства та розміщення сільського населення України*).

23. Zhemojda O. V. The Role of Waterways for Current East European Grain Trade / **O. V. Zhemojda**, N. A. Gerasymenko // Delhi Business Review. – July-December, 2010. – Vol. 11, No 2. – P. 77–82 (*здобувачем визначено роль водних шляхів для торгівлі зерном у Східній Європі*).

24. Zhemojda O. V. The Influence of Production Consolidation (in the Framework of Agroholdings) on Food Supply / **O. V. Zhemojda**, N. A. Gerasymenko // Problems of Small Agricultural Holdings. – 2013. – № 2. – P.119–135 (*здобувачем визначено вплив консолідованого виробництва на забезпечення продовольчої безпеки*).

25. Zhemojda O. V. Regional and National Food Security: a Case of Ukraine and Russia / O. V. Zhemojda // Econtechmod: an International Quarterly Journal on Economics in Technology, New Technologies and Modelling Processes. – 2013. – Vol. 2. – № 3. – P. 77–88.

26. Zhemojda O. V. Some Issues of Resource Management in Terms of Food Shortage and Energy Gap / O. V. Zhemojda // Competitiveness of the Polish Food Economy under the Conditions of Globalization and European Integration. – 2014. – No. 99.1. – P. 165–182.

Статті в інших виданнях:

27. Zhemojda O. V. Regional Specificity of Rural Labour Allocation and Migration in Ukraine / O. V. Zhemojda // Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe. – 2007. – Volume 39. – P. 67–79.

28. Жемойда О. В. Розвиток агропродовольчих ринків в Україні / О. В. Жемойда // Вісник інституту сільського розвитку. – 2007. – № 1–4 (8–9). – С. 93–99.

29. Жемойда О. В. Сучасні напрямки дорадництва в сільському господарстві України / **О. В. Жемойда**, Н. А. Герасименко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Сільськогосподарські науки. – 2011. – Вип. 12 (52). – С. 115–117 (*здобувачем запропоновані шляхи поліпшення діяльності дорадчих служб на наведено рекомендації щодо удосконалення державної аграрної політики*).

30. Жемойда О. В. Продовольчі резерви зерна як інструмент регулювання пропозиції на внутрішньому ринку / О. В. Жемойда // Економіка України. – 2013. – № 11(624). – С. 41–50.

Матеріали конференцій:

31. Жемойда О. В. Застосування тарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. В. Жемойда // «Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн»: міжнар. форум молодих вчених, 19–20 травня 2005 р.: тези доп. – Харків, 2005. – С. 216.

32. Жемойда О. В. Регіональні відмінності розвитку агропродовольчого виробництва України / О. В. Жемойда // «Фінансування та кредитування аграрного сектора: проблеми та перспективи»: I міжнар. наук.-практ. конф, 4–6 вересня 2006 р.: тези доп. – Запоріжжя, 2006. – С. 58–59.

33. Славкова О. П. Територіальний розвиток в контексті аграрної політики / О. П. Славкова, **О. В. Жемойда** // «Аграрний форум – 2006»: міжнар. наук.-практ. конф, 25–29 вересня 2006 р.: тези доп. – Суми, 2006. – С. 107–108 (*здобувачем досліджено необхідність розробки та реалізації стратегій регіонального розвитку для захисту слабо розвинених територій в умовах глобалізації та європейської інтеграції України*).

34. Жемойда О. В. Форми підтримки розвитку сільськогосподарських регіонів в Україні / **О. В. Жемойда**, О. П. Славкова // «Аграрний форум – 2007»: міжнар. наук.-практ. конф молодих вчених, присвячена 30-й річниці заснування Сумського національного аграрного університету, 4–6 квітня 2007 р.: тези доп. – Суми, 2007. – С. 245–247 (*здобувачем наведено перелік необхідної підтримки для розвитку сільськогосподарських регіонів в Україні*).

35. Impact of Ukrainian Agriculture for European Agrifood Markets According to the Integration Processes / V. P. Galushko, S. M. Kvasha, **O. V. Zhemoyda** // «The Path of Internationalization and Integration in the Europe of Regions»: International workshop Curtea de Arges, Arges Country, Romania, 25–28 April 2007. – Nitra – Bucharest, 2007. – P. 20 (*здобувачем висвітлено місце вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейських ринках*).

36. Кваша С. М. Вступ до СОТ: перспективи для аграрної економіки / С. М. Кваша, **О. В. Жемойда** // «Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період»: X річні збори Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників. – Київ, 2008. – 29 с. (*4,7 др. арк., особисто автору належить 2,3 др. арк.: розглянуто перспективи для аграрної економіки після вступу України до СОТ*).

37. Zhemoyda O. Place of Ukraine at the European Economic Integration Processes / **O. Zhemoyda**, O. Pavlenko // «European and National Perspectives»: International Scientific Days 2008, 28–30 May 2008. – Nitra, 2008. – P. 90–91 (*здобувачем визначено місце України в процесах європейської економічної інтеграції*).

38. Zhemoyda O. V. Regional Development during Transition Period in Ukraine / O. V. Zhemoyda // Between Europe and Russia: Problems of Development and Transborder Cooperation in North-Eastern Borderland of the European Union. – Torun, 2009. – P. 263–273.

39. Герасименко Н. А. Регіональні особливості страхування – притаманність ризиків / Н. А. Герасименко, **О. В. Жемойда** // «Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів»: міжнар. наук.-практ. конф., 10–20 березня 2009 р.: тези доп. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 39–41 (*здобувачем запропоновано методика оцінки рівня ризикованості ведення виробничої діяльності сільського господарства України*).

40. Zhemoyda O. V. Agrifood Markets in Central and Eastern Europe: Will Changes in Trade Conditions Lead to a New Pan-European Alignment? / **O. V. Zhemoyda**, N. A. Gerasymenko // «Agribusiness and Agro-Industries Development

in Central and Eastern Europe»: 19th annual world forum and symposium, 20–21 June 2009. – Budapest, Hungary, 2009. – P. 103–116 (*здобувачем здійснено аналіз агропродовольчих ринків Центральної та Східної Європи*).

41. Gerasymenko N. A. New Challenges for Risk Management in Agri-Food Industry / N. A. Gerasymenko, **O. V. Zhemoyda** // «A resilient European food industry and food chain in a challenging world»: 113 th EAAE Seminar, 3–6 September 2009. – Chania, Greece, 2009. – P. 56 (*здобувачем розроблено пропозиції щодо управління ризиками в агропродовольчому комплексі*).

42. Жемойда О. В. Світова, регіональна та національна продовольча безпека: український аспект / О. В. Жемойда // «Добробут націй в умовах глобальної нестабільності»: міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 квітня 2012 р.: тези доп. – Одеса, 2012. – С. 38–39.

43. Zhemoyda O. V. The Influence of Agro-Holdings for Food Supply Consolidation the Agricultural Sector / **O. V. Zhemoyda**, N. A. Gerasymenko // «Social and economic problems of small agricultural holdings in Europe»: third international scientific conference, 2013. – Krakow, 2013. – P. 45–46 (*здобувачем здійснено аналіз впливу агрохолдингів на сільськогосподарське виробництво*).

44. Жемойда А. В. Национальная, региональная и глобальная продовольственная безопасность – возможности лидерства для Украины / А. В. Жемойда // «Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture»: II International Scientific-Practical Conference, 2013. – Tbilisi, 2013. – P. 380–386.

АНОТАЦІЯ

Жемойда О. В. Формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2015.

Дисертація присвячена розкриттю теоретичних, методологічних та практичних аспектів формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України. Уточнено сутність поняття «ринку агропродовольчої продукції» та охарактеризовано чинники, які впливають на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції. Запропоновано зміни в наукове тлумачення змісту терміну «пропозиція» з методологічним виділенням її складових на очікувану, приховану та зв'язану.

Обґрунтовано підходи до формування пропозиції за групами агропродовольчої продукції з врахуванням комплементарності та субституційності. Сформовано методичні підходи для дослідження специфіки зміни пропозиції в залежності від регіональних особливостей та сезонності виробництва. Розроблено трирівневий інституціональний підхід впливу на формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України.

Розкрито тенденції формування пропозиції зовнішнього сегменту ринку агропродовольчої продукції через оцінку концентрації та спеціалізації вітчизняного виробництва.

Розроблено методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності через застосування критерію щільності торгівлі та визначено критерії формування необхідних обсягів продовольчих запасів з урахуванням прогнозу пропозиції майбутніх періодів.

Ключові слова: пропозиція, ринок, продукція, ринок агропродовольчої продукції, сільське господарство, споживач, ціна, конкурентоспроможність.

ANNOTATION

Zhemoyda O. V. Development of proposition on the agricultural market of Ukraine. – Manuscript copyright.

Dissertation for scientific degree of Doctor of Science in Economics, specialty 08.00.03 – economy and national agriculture management. – The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2015.

This dissertation is devoted to scientific research of theoretical, methodological and practical aspects of developing a supply on the agricultural market of Ukraine.

Based on studies of the current economic trends and theories noted that supply as an economic category, there is an important part of the research cause-effect relationships in macroeconomics, market power and regulation, especially by providing regulatory impact. As described, the lack of balance in the internal agri-food market, does not always lead to a redistribution of consumer and producer's income. Thus, for countries that are net-exporters, there are favorable conditions in terms of global external market segment and in case it offers incentives foreign market, which reveal through increasing the volume of exports and brings the growth of social welfare.

Sense of “agricultural market” term has been specified based on analysis of literature sources. Agricultural market is considered as a system aimed to meet all participants' interests as well as the overall country's needs in food supplies. This may be achieved by correlation of demand and supply. The above-mentioned interests of market participants may have different nature and consist of a number of financial, organizational and legal, economic, and social needs on both micro- and macroeconomic level.

We have defined that agricultural market development and functioning is basically interaction of reliable factors, features and processes in production, distribution, exchange and consumption of food supplies. We have proposed a classification of factors that influence development of proposal based on price classification.

In the dissertation, we have suggested break the proposition into expected, hidden and bundled. Expected supply means aggregated goods present in the market in general. Hidden supply foresees goods present in the market, but their production sources are unknown. When we talk about bundled supply, we mean aggregated goods oriented for export, but at the same time present in the domestic market and therefore have no influence on long-term price forming processes in the domestic market.

Taken specifics of agricultural produce we have defined that both substitute and complementary goods are important for demand and supply. Increase of price for specific goods leads to demand increase for the substitute goods, and decrease of demand for complementary goods. Considering substitution and complementary characteristics of specific produce, we suggest break supply into five main agricultural groups: grains, protein group, vegetable, fruit, milk, and dairy products.

We have specified clear timeframe differences between animal husbandry and plant growing produce. Supply for crop production tends to increase during the harvest, due to technological features of production. The meat supply indicates the dependence of production on the provision of affordable foods, however, seasonality is not as clearly evident. Least depends on the seasonality of production and acts stable source of working capital for dairy farms. We have proved that in addition to evaluation of supply in course of time, it is necessary to study the supply based on production aims, position, logistics and infrastructure. We have studied the national agricultural production from its position point. As a result, we have defined two relative zones: export zone – the regional close to port elevators, where all the strategic reserves are concentrated; and internal consumption zone – consumption of produce for animal husbandry needs and processing.

Because of the research, we have developed a three-level institutional model for regulation of supply in the agricultural market. We have defined that the state regulation institutions should be distributed into forming, regulating and ensuring food security institutions. The forming institutions ensure storage of agricultural produce, conversion it into goods items, and also distribution between internal and external agricultural market segments. Regulating institutions ensure all necessary reserves and provisions, as well as undertake the necessary interventions of market price. Institutions ensuring food security carry out control and stimulating function, ensuring supply quality and security along with price parity. These institutions also need to suggest financial solutions to stimulate additional supply on internal and external market segments.

This dissertation suggests a methodological approach to evaluate concentration of production and regional specialization. Because of the research, such an approach allows using competitive strengths to the maximum point, and helps national producers get leading positions on the world agricultural market.

In order to balance the supply in the domestic and international segments of agri-food products in Ukraine analyzes the state of food security of the world. It was also defined the level of import dependence for the domestic market. Based on the calculation of regional specialization, features of location and climate, national and cultural specific features, fixed that Ukraine has certain advantages and can claim their own place in the European and global markets agri-food products. The main competitors for Ukraine at the European market, especially in the emerging EU-Ukraine FTA remain neighboring countries. On the example of Eastern Europe can be seen that the integration of the European Economic Area a chance to reduce the dependence on agriculture and a reorientation towards the food processing industry.

In the research analyzed density level of agricultural trade inside EU to estimate trade perspectives for Ukraine. Because of calculations, a modal and correlation matrix that helped to estimate density of trade ties in separate groups of countries and relevancy of the received results were developed. We have defined that even inside the general market with general monetary and trade policy one of the most important factors is geographical location of trading countries, proximity of markets, and historical integration aspect.

Proposed main evaluation criteria to optimize forming of the state food reserves. We also defined requirements that have fundamental importance for objective criterion to evaluate state food reserves. In particular, increase of state food security by increase of

state reserves that in its turn leads to increased budget expenses; and forming additional supply due to import in case of deficit of separate goods in the market. Additional social expenses for import consist of both import volume and price differences between internal and world markets.

Key words: proposition, market, produce, agricultural market, agriculture, consumer, price, competitiveness.

АННОТАЦИЯ

Жемойда О. В. Формирование предложения на рынке агропродовольственной продукции Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2015.

Диссертация посвящена раскрытию теоретических, методологических и практических аспектов формирования предложения на рынке агропродовольственной продукции Украины. В результате изучения и обобщения отечественных и зарубежных литературных источников уточнена сущность понятия «рынок агропродовольственной продукции» и охарактеризованы факторы, которые влияют на формирование предложения на рынке агропродовольственной продукции. Предложены изменения в научное толкование содержания термина «предложение» с методологическим выделением ее составляющих на ожидаемую, скрытую и связанную.

Обоснованы подходы к формированию предложения по группам агропродовольственной продукции с учетом комплементарности и субституционности. Сформированы методические подходы для исследования специфики изменения предложения в зависимости от региональных особенностей и сезонности производства. Разработан трехуровневый институциональный подход влияния на формирование предложения на рынке агропродовольственной продукции Украины.

Раскрыты тенденции формирования предложения внешнего сегмента рынка агропродовольственной продукции с помощью оценки концентрации и специализации отечественного агропродовольственного производства. Предложен концептуальный подход к оценке объема внутреннего производства основных видов сельскохозяйственной продукции.

Разработаны методические подходы к моделированию предложения на внешнем сегменте рынка через применение критерия плотности торговли и к определению критериев формирования необходимых объемов продовольственных запасов с учетом прогноза предложения будущих периодов.

Ключевые слова: предложение, рынок, продукция, рынок агропродовольственной продукции, сельское хозяйство, потребитель, цена, конкурентоспособность.

Підписано до друку 13.08.2015 р. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Ум. друк арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Наклад 150 пр. Зам. 93.

Видання та друк – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
03127, м. Київ-127, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.

